
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ'

Η ΓΑΛΛΙΚΗ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ

Ὁ Ἄγγλος πού δὲν εἶναι γεμάτος σεβασμὸ καὶ θαυμασμὸ γιὰ τὸν θεῖο τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο πραγματώνεται σήμερα μία ἀπὸ τὶς πιὸ ΣΗΜΑΝΤΙΚΕΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΕΙΣ πού γνώρισε ποτὲ ὁ κόσμος δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ μένει ἐντελῶς ἀσυγκίνητος σὲ κάθε ἔννοια ἀρετῆς καὶ ἐλευθερίας· ὅλοι ἀνεξαιρέτως οἱ πατριώτες μου πού εἶχαν τὴν καλὴ τύχη νὰ εἶναι μάρτυρες τῶν γεγονότων τῶν τριῶν τελευταίων ἡμερῶν στὴ μεγάλη αὐτὴ πόλη δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ βεβαιώσουν ὅτι ὅσα λέω δὲν εἶναι ὑπερβολικά.

Ἡ ἐφημερίδα *Morning Post* (21 Ἰουλίου 1789),
ἀναγγέλλοντας τὴν πτώση τῆς Βασιλίδης

Σύντομα τὰ φωτισμένα ἔθνη θὰ δικάσουν ὅλους αὐτοὺς πού ὡς τώρα τὰ κυβερνοῦσαν. Οἱ βασιλιάδες θὰ καταφύγουν στὴν ἔρημο, συντροφιά μὲ τὰ ἄγρια θηρία πού τοὺς μοιάζουν· καὶ ἡ Φύση θὰ ἀνακτήσει τὰ δικαίωμάτα της.

SAINT-JUST, *Sur la Constitution de la France*,
Discours prononcé à la Convention 24 avril 1793

I

Ἄν ἡ οἰκονομία τοῦ κόσμου, τὸν 19ο αἰῶνα, δημιουργήθηκε κατὰ κύριο λόγο μὲ τὴν ἐπίδραση τῆς βρετανικῆς Βιομηχανικῆς Ἐπανάστασης, ἡ πολιτικὴ καὶ ἡ ἰδεολογία του διαμορφώθηκαν κυρίως μὲ τὴν ἐπίδραση τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασης. Ἡ Βρετανία πρόσφερε τὸ πρότυπο γιὰ τοὺς σιδηροδρόμους καὶ τὰ ἐργοστάσια, τὴν ἐκρηκτικὴ ὕλη στὸν τομέα τῆς οἰκονομίας, πού τίναξε στὸν ἀέρα τὶς παραδοσιακὲς οἰκονομικὲς καὶ κοινωνικὲς δομὲς τοῦ μὴ εὐρωπαϊκοῦ κόσμου· ἀλλὰ ἡ Γαλλία δημιούργησε τὶς ἐπαναστάσεις του καὶ τοῦ ἔδωσε τὶς ιδέες του, σὲ σημεῖο πού παραλλαγὲς τῆς τρίχρωμης σημαίας της ἔγιναν τὸ ἔμβλημα σχεδὸν ὅλων τῶν νέων ἐθνῶν, ἐνῶ ἡ εὐρωπαϊκὴ (ἀλλὰ καὶ ἡ παγκόσμια) πολιτικὴ μεταξὺ τοῦ 1789 καὶ τοῦ 1917 ἦταν σὲ μεγάλου βαθμοῦ ἀγώνας ὑπὲρ ἢ κατὰ τῶν ἀρχῶν τοῦ 1789, ἢ τῶν πιὸ ἐμπρηστικῶν ἀκόμη τοῦ 1793. Ἡ Γαλλία ἔδωσε τὸ λεξιλόγιο καὶ τὰ βασικά

θέματα τῆς φιλελεύθερης καὶ ριζοσπαστικῆς-δημοκρατικῆς πολιτικῆς στοῦ μεγαλύτερο μέρος τοῦ κόσμου. Ἡ Γαλλία ἔδωσε τὸ πρῶτο σημαντικό παράδειγμα, τὴν ἔννοια καὶ τὸ λεξιλόγιο τοῦ ἐθνικισμοῦ. Ἡ Γαλλία πρόσφερε τοὺς νομικοὺς κώδικες, τὸ πρότυπο τῆς ἐπιστημονικῆς καὶ τῆς τεχνικῆς ὀργάνωσης, τὸ μετρικὸ σύστημα στὶς περισσότερες χώρες. Ἡ ἰδεολογία τοῦ σύγχρονου κόσμου διαπέρασε γιὰ πρώτη φορά, μέσω τῆς γαλλικῆς ἐπίδρασης, τοὺς ἀρχαίους πολιτισμοὺς ποὺ ὡς τότε εἶχαν ἀντισταθεῖ στὶς εὐρωπαϊκὲς ἰδέες. Αὐτὸ ἦταν τὸ ἔργο τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασης.*

Τὰ τέλη τοῦ 18ου αἰώνα ἦταν, ὅπως εἶδαμε, ἐποχὴ κρίσης γιὰ τὰ παλαιὰ καθεστῶτα τῆς Εὐρώπης καὶ τὰ οἰκονομικά τους συστήματα, ἐνῶ οἱ τελευταῖες δεκαετίες τοῦ αἰώνα ἦταν γεμάτες πολιτικὲς ἀναταραχές, ποὺ κάποτε ἔφταναν ὡς τὴν ἐξέγερση, γεμάτες αὐτονομιστικὰ κινήματα τῶν ἀποικιῶν, ποὺ κάποτε ἔφταναν ὡς τὴν ἀποσπίρτηση: ὄχι μόνο στὶς ΗΠΑ (1776-83), ἀλλὰ καὶ στὴν Ἰρλανδία (1782-84), στοῦ Βέλγιο καὶ στὴ Λιέγη (1789-90), στὴν Ὀλλανδία (1783-87), στὴ Γενεύη καὶ, ὅπως ἔχει ὑποστηριχθεῖ, ἀκόμη καὶ στὴν Ἀγγλία (1779). Τόσο ἐντυπωσιακὴ εἶναι αὐτὴ ἡ πληθώρα τῶν πολιτικῶν ἀναταραχῶν, ποὺ κάποιοι σύγχρονοι ἱστορικοὶ μίλησαν γιὰ «ἐποχὴ δημοκρατικῶν ἐπαναστάσεων», ἀπὸ τὶς ὁποῖες μία ἀπλῶς ἦταν ἡ γαλλικὴ, μολονότι ἡ πιὸ δραματικὴ καὶ ἡ πιὸ σπουδαία.¹

Ἐφόσον ἡ κρίση τῶν παλαιῶν καθεστώτων δὲν ἀποτελοῦσε ἀποκλειστικὰ γαλλικὸ φαινόμενο, οἱ παρατηρήσεις αὐτὲς ἔχουν κάποια βαρύτητα. Μὲ τὸ ἴδιο σκεπτικὸ μωρεῖ νὰ ὑποστηριχθεῖ ὅτι ἡ Ρωσικὴ Ἐπανάσταση τοῦ 1917 (ποὺ καταλαμβάνει ἀνάλογη θέση στὸν αἰώνα μας) ἦταν ἀπλῶς τὸ πιὸ δραματικὸ ἀπὸ ἓνα σύνολο κινήματων ὅπως αὐτὰ ποὺ —λίγα χρόνια πρὶν ἀπὸ τὸ 1917— προκάλεσαν τὴ διάλυση τῶν γηραιῶν αὐτοκρατοριῶν τῆς Τουρκίας καὶ τῆς Κίνας. Ὡστόσο, ἴσως ἔτσι νὰ ὀδηγηθοῦμε σὲ παρανοήσεις. Ἡ Γαλλικὴ Ἐπανάσταση μπορεῖ νὰ μὴν ἦταν ἓνα μεμονωμένο φαινόμενο, ἀλλὰ ἦταν πολὺ πιὸ οὐσια-

* Σ' αὐτὴ τὴ διαφορά μεταξύ τῆς βρετανικῆς καὶ τῆς γαλλικῆς ἐπιρροῆς δὲν πρέπει νὰ δοθοῦν ὑπερβολικὲς διαστάσεις. Κανένα ἀπὸ τὰ κέντρα τῆς διττῆς ἐπανάστασης δὲν περιόρισε τὴν ἐπιρροή του σὲ ἓναν εἰδικὸ τομέα ἀνθρώπινης δραστηριότητος· ἦταν μάλλον συμπληρωματικὰ παρὰ ἀνταγωνιστικὰ. Ἀλλὰ καὶ ὅταν ἐπῆλθε καθαρὴ σύγκριση μεταξύ τους —ὅπως στοῦ σοσιαλισμοῦ, ποὺ σχεδὸν ταυτόχρονα ἐπινοήθηκε καὶ ὀνομάστηκε ἔτσι καὶ στὶς δύο χώρες— ἡ σύγκριση προῆλθε ἀπὸ κάπως διαφορετικὲς κατευθύνσεις.

στικὴ ἀπὸ κάθε ἄλλη σύγχρονὴ τῆς, καὶ οἱ συνέπειές τῆς, ἐπομένως, πῆγαιναν πολὺ βαθύτερα. Καταρχῆν, πραγματοποιήθηκε στὴν ἰσχυρότερη καὶ μεγαλύτερη πληθυσμιακὰ χώρα τῆς Εὐρώπης (μὲ ἐξαίρεση τὴ Ρωσία). Τὸ 1789 ἓνας Εὐρωπαῖος περίπου στοὺς πέντε ἦταν Γάλλος. Κατὰ δεύτερο λόγο, ἦταν ἡ μόνη ἀπὸ ὅλες τὶς προηγούμενες ἢ τὶς μετέπειτα ἐπαναστάσεις ποὺ εἶχε χαρακτῆρα μαζικῆς κοινωνικῆς ἐπανάστασης, καὶ ἦταν ἀπείρως πιὸ ριζοσπαστικὴ ἀπὸ κάθε ἄλλη ἀνάλογη ἀναταραχὴ. Δὲν εἶναι τυχαῖο ὅτι οἱ Ἀμερικανοὶ ἐπαναστάτες καὶ οἱ Βρετανοὶ «Ἰακωβίνοι», ποὺ μετανάστευσαν στὴ Γαλλία λόγω τῶν πολιτικῶν τους συμπαθειῶν, θεωρήθηκαν μετριοπαθεῖς στὴ Γαλλία. Ὁ Tom Paine ἦταν ἐξτρεμιστῆς στὴ Βρετανία καὶ στὴν Ἀμερικὴ, ἀλλὰ στοῦ Παρίσι ἦταν ἓνας ἀπὸ τοὺς μετριοπαθέστερους Γιρονδίνους. Τὸ ἀποτέλεσμα τῶν ἀμερικανικῶν ἐπαναστάσεων ἦταν, σὲ γενικὲς γραμμές, ὅτι οἱ διάφορες χώρες ἐξακολουθοῦσαν νὰ εἶναι ὅπως πρῶτα, μὲ μόνη διαφορά τὴν ἔλλειψη τοῦ πολιτικοῦ ἐλέγχου τῶν Βρετανῶν, τῶν Ἰσπανῶν καὶ τῶν Πορτογάλων. Τὸ ἀποτέλεσμα τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασης ἦταν ὅτι ἡ ἐποχὴ τοῦ Balzac ἀντικατέστησε τὴν ἐποχὴ τῆς Κυρίας Du Barry.

Κατὰ τρίτο λόγο, ἡ γαλλικὴ ἦταν ἡ μόνη ἀπὸ τὶς σύγχρονες τῆς ἐπαναστάσεις ποὺ εἶχε οἰκουμενικὸ χαρακτῆρα. Οἱ στρατιές τῆς ξεκίνησαν νὰ ξεσηκώσουν τὸν κόσμο· οἱ ἰδέες τῆς τὸ κατόρθωσαν πράγματι. Ἡ Ἀμερικανικὴ Ἐπανάσταση παρέμεινε ἓνα πολὺ σημαντικό γεγονός στὴν ἀμερικανικὴ ἱστορία, ἀλλὰ (μὲ ἐξαίρεση τὶς χώρες ποὺ ἀναμείχθηκαν ἄμεσα καὶ ἐπηρεάστηκαν ἀπὸ αὐτὴν) λίγα ἴχνη ἄφησε σὲ ἄλλες χώρες. Ἡ Γαλλικὴ Ἐπανάσταση ἀποτελεῖ ὀρόσημο γιὰ ὅλες τὶς χώρες. Ἡ δικὴ τῆς ἀπήχηση καὶ ὄχι τῆς Ἀμερικανικῆς Ἐπανάστασης προκάλεσε τὶς ἐξεγέρσεις ποὺ ὀδήγησαν στὴν ἀπελευθέρωση τῆς Λατινικῆς Ἀμερικῆς μετὰ τὸ 1808. Ἡ ἄμεση ἐπίδρασή τῆς ἐξαπλώθηκε ὡς τὴ Βεγγάλη, ὅπου ὁ Ράμ Μοχάν Ρού ἐμπνεύστηκε ἀπὸ αὐτὴν γιὰ νὰ θεμελιώσῃ τὸ πρῶτο ἰνδουιστικὸ μεταρρυθμιστικὸ κίνημα, πρόδρομο τοῦ σύγχρονου ἰνδικοῦ ἐθνικισμοῦ. (Ὅταν ἐπισκέφθηκε τὴν Ἀγγλία τὸ 1830, ἐπέμεινε νὰ ταξιδέψῃ μὲ γαλλικὸ πλοῖο γιὰ νὰ διακηρύξῃ τὸν ἐνθουσιασμό ποὺ τοῦ προκαλοῦσαν οἱ ἀρχές τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασης.) Ἦταν, ὅπως σωστὰ ὑποστηρίχθηκε, «τὸ πρῶτο μεγάλο κίνημα ἰδεῶν τῆς χριστιανικῆς Δύσης ποὺ εἶχε κάποια πραγματικὴ ἀπήχηση στὸν ἰσλαμικὸ κόσμο»,² καὶ μάλιστα σχεδὸν ἀμέσως. Ἦδη στὰ μέσα τοῦ 19ου

αίωνα, ή τουρκική λέξη «vatan», που ως τότε σήμαινε απλώς τόν τόπο γέννησης ή διαμονής ενός ατόμου, είχε αρχίσει να πλησιάζει τόν όρο «patrie» με την επίδραση της Γαλλικής Έπανάστασης ό όρος «έλευθερία», που πριν από τόν 1800 ήταν κατεξοχήν νομικός και σήμαινε τόν αντίθετο της «σκλαβιάς», άρχισε να αποκτά νέο πολιτικό περιεχόμενο. Η έμμεση επίδραση της Γαλλικής Έπανάστασης είναι οικουμενική, γιατί έδωσε τόν πρότυπο για όλα τά επόμενα επαναστατικά κινήματα,* ενώ τά διδάγματά της (με την εκάστοτε έρμηνεία που τους δόθηκε) ενσωματώθηκαν στον σύγχρονο σοσιαλισμό και τόν κομμουνισμό.

Η Γαλλική Έπανάσταση παραμένει λοιπόν ή επανάσταση της εποχής της και όχι απλώς μία, ή πιό εξέχουσα, από τις άλλες. Τά αίτιά της πρέπει συνεπώς να αναζητηθούν όχι μόνο στις γενικές συνθήκες της Εύρώπης αλλά στη συγκεκριμένη κατάσταση της Γαλλίας. Η ιδιομορφία της έρμηνεύεται ίσως καλύτερα με αναφορά στη διεθνή κατάσταση. Κατά τή διάρκεια ολόκληρου του 18ου αιώνα, ή Γαλλία υπήρξε ό σημαντικότερος διεθνώς οικονομικός ανταγωνιστής της Βρετανίας. Τόν έξωτερικό της έμπόριο, που τετραπλασιάστηκε μεταξύ του 1720 και του 1780, προκαλούσε άνησυχίες τόν άποικιοκρατικό της σύστημα ήταν σέ όρισμένες περιοχές (όπως στις Δυτικές Ίνδιες) πιό δυναμικό από τόν βρετανικό. Όστόσο ή Γαλλία δέν ήταν μία δύναμη όπως ή Βρετανία, της οποίας ή έξωτερική πολιτική είχε ήδη καθοριστεί σέ σημαντικό βαθμό από τά συμφέροντα της καπιταλιστικής επέκτασης. Ήταν ή ισχυρότερη και, από πολλές πλευρές, ή πιό χαρακτηριστική από τις παλιές άριστοκρατικές άπόλυτες μοναρχίες της Εύρώπης. Με άλλα λόγια, ή σύγκρουση ανάμεσα στό επίσημο πλαίσιο και στά κεκτημένα συμφέροντα του παλιού καθεστώτος άφενός και στις άνερχόμενες νέες κοινωνικές δυνάμεις άφετέρου ήταν όξύτερη στη Γαλλία άπ' ό,τι σέ άλλες χώρες.

Οι νέες δυνάμεις γνώριζαν με αρκετή ακρίβεια τί επιθυμούσαν. Ό φυσιοκράτης οικονομολόγος Turgot ύποστήριζε τήν άποδοτική έκμετάλλευση της γής, τις έλεύθερες επιχειρήσεις και τόν έλεύθερο έμπόριο, τήν

* Αυτό δέν σημαίνει ότι ύποτιμάται ή επίδραση της Έμερικανικής Έπανάστασης. Άναμφίβολα συνέβαλε στό να ύποκινηθούν οι Γάλλοι και, ύπό στενότερη έννοια, πρόσφερε συνταγματικά πρότυπα — που συναγωνίζονταν και κάποτε εναλλάσσονταν με τά πρότυπα των Γάλλων — για διάφορα λατινοαμερικανικά κράτη, ενώ από καιρό σέ καιρό άποτελούσε τήν έμπνευση για δημοκρατικά-ριζοσπαστικά κινήματα.

τυποποιημένη, άποτελεσματική διοίκηση μιās και μόνης όμοιογενοϋς έθνικής επικράτειας και τήν κατάργηση όλων των περιορισμών και των κοινωνικών άνισοτήτων που παρακώλυαν τήν ανάπτυξη των έθνικών πόρων, καθώς και τήν όρθολογική και δίκαιη διοίκηση και φορολογία. Όστόσο, ή άπόπειρά του να εφαρμόσει ένα τέτοιο πρόγραμμα ως πρωθυπουργός του Λουδοβίκου ΙΣ' στα 1774-76 απέτυχε οίκτρα, και ή άποτυχία αυτή είναι χαρακτηριστική. Μεταρρυθμίσεις αυτού του τύπου, σέ μικρές δόσεις, δέν ήταν άσυμβίβαστες με τις άπόλυτες μοναρχίες, ούτε και άνεπιθύμητες. Άντίθετα, τήν εποχή αυτή οι λεγόμενοι «φωτισμένοι δεσπότες» τις ενθάρρυναν σημαντικά, έφόσον τέτοιες μεταρρυθμίσεις τους έδιναν μεγαλύτερη δύναμη. Άλλά, στις περισσότερες χώρες της «φωτισμένης δεσποτείας», μεταρρυθμίσεις τέτοιου είδους ήταν ή άνεφάρμοστες, και έπομένως απλώς θεωρητικές φιοριτούρες, ή άνίσχυρες να μεταβάλουν τόν γενικό χαρακτήρα της πολιτικής και της κοινωνικής δομής· ή, σέ άλλες περιπτώσεις, σημείωναν άποτυχία λόγω της αντίστασης των τοπικών άριστοκρατιών και άλλων κατεστημένων συμφερόντων και άφηναν τή χώρα να ξανακυλήσει σέ μία κάπως πιό εύπρεπισμένη μορφή της προηγούμενης κατάστασής της. Στη Γαλλία, ή άποτυχία ήρθε γρηγορότερα από ό,τι άλλου, γιατί ή αντίσταση των κατεστημένων συμφερόντων ήταν άποτελεσματικότερη. Τά άποτελέσματα όμως της άποτυχίας αυτής ήταν πιό καταστροφικά για τή μοναρχία, και οι δυνάμεις της άστικής άλλαγής ήταν ύπερβολικά ισχυρές για να περιπέσουν σέ άδράνεια. Μετέθεσαν απλώς τις έλπίδες τους από τή φωτισμένη μοναρχία στό λαό ή στό «έθνος».

Η γενίκευση αυτή, ώστόσο, δέν μάς βοηθά ιδιαίτερα να καταλάβουμε γιατί ή επανάσταση ξεσπασε εκείνη τή συγκεκριμένη στιγμή, ή γιατί άκολούθησε αυτή τήν καταπληκτική πορεία. Για να βρούμε άπάντηση σ' αυτά τά έρωτήματα, θα έπρεπε να εξετάσουμε τή λεγόμενη «φεουδαλική αντίδραση», που άναψε τόν φητίλι για να εκραγεί ή μπαρουταποθήκη της Γαλλίας.

Οι 400.000 περίπου άνθρωποι που, μεταξύ των 23 εκατομμυρίων Γάλλων, άποτελούσαν τήν άριστοκρατία, τήν άδιαμφισβήτητη «πρώτη κοινωνική τάξη» του έθνους, μολοντί δέν ήταν τόσο άπόλυτα προστατευμένοι από τήν παρείσδυση χαμηλότερων τάξεων, όπως στην Πρωσία και άλλου, ήταν αρκετά άσφαλείς. Είχαν σημαντικά προνόμια στα όποια περιλαμβάνονταν ή άπαλλαγή από αρκετούς φόρους (άν και όχι

ἀπ' ὅσους ἦταν ἀπαλλαγμένοι ὁ καλύτερα ὀργανωμένος κλήρος) καὶ τὸ δικαίωμα νὰ εἰσπράττουν φεουδαλικά τέλη. Ἀπὸ πολιτικὴ ἀποψη, ἡ θέση τους ἦταν λιγότερο λαμπρὴ. Ἡ ἀπόλυτη μοναρχία, ἐνῶ ἦταν ἀκραιφνῶς ἀριστοκρατικὴ, ἀκόμη καὶ φεουδαλικὴ ὡς πρὸς τὸ κοινωνικὸ της ἦθος, εἶχε ἀφαιρέσει ἀπὸ τοὺς εὐγενεῖς τὴν πολιτικὴ ἀνεξαρτησία καὶ εὐθύνη καὶ εἶχε περιορίσει ὅσο περισσότερο μποροῦσε τοὺς παλιούς ἀντιπροσωπευτικούς τους θεσμούς —συνελεύσεις καὶ δικαστικά συμβούλια. Τὸ γεγονός ἐξακολουθοῦσε νὰ προκαλεῖ πικρία στὶς τάξεις τῆς ὑψηλῆς ἀριστοκρατίας καὶ στὴ νεόκοπη *noblesse de robe*,* πού δημιούργησαν οἱ βασιλεῖς γιὰ διάφορους λόγους, κυρίως στοὺς τομείς τῆς οἰκονομίας καὶ τῆς διοίκησης, μιὰ κυβερνητικὴ μεσαία τάξη μὲ τίτλους εὐγενείας, πού ἐκδήλωνε ὅσο ἐντονότερα μποροῦσε τὴ διπλὴ δυσἀρέσκεια τῶν ἀριστοκρατῶν καὶ τῶν ἀστῶν μέσω τῶν δικαστηρίων καὶ τῶν συνελεύσεων πού κατόρθωσαν νὰ ἐπιβιώσουν. Ἀπὸ οἰκονομικὴ ἀποψη, τὰ προβλήματα τῶν εὐγενῶν δὲν ἦταν μὲ κανένα τρόπο ἀμελητέα. Πολεμιστὲς μᾶλλον παρὰ ἐργαζόμενοι ἀπὸ καταγωγὴ καὶ ἀπὸ παράδοση —στοὺς εὐγενεῖς ἀπαγορευόταν ἀκόμη καὶ τυπικὰ νὰ ἐμπορεύονται ἢ νὰ ἀσκοῦν ἐπάγγελμα — βασιζόνταν στὸ εἰσόδημα τῶν κτημάτων τους, ἢ, ἂν ἀνῆκαν στὴν προνομιοῦχο μειονότητα τῶν εὐγενῶν τῆς Αὐλῆς, σὲ πλούσιους γάμους, βασιλικὲς ἐπιχορηγήσεις, δῶρα καὶ ἀργομισθίες. Ἄλλὰ οἱ δαπάνες πού συνεπαγόταν ἡ κοινωνικὴ θέση τῶν εὐγενῶν ἦταν μεγάλες καὶ συνεχῶς αὐξάνονταν· τὰ εἰσοδήματά τους —μιὰ καὶ σπάνια διαχειρίζονταν μεθοδικὰ τὸν πλοῦτο τους— σημεῖωναν πτώση. Ὁ πληθωρισμὸς μείωνε τὴν ἀξία τῶν πάγιων ἐσόδων, ὅπως τὰ ἐνοίκια.

Ἦταν συνεπῶς φυσικὸ νὰ χρησιμοποιήσουν οἱ εὐγενεῖς τὸ μόνο βασικὸ πλεονέκτημά τους: τὰ ἀναγνωρισμένα προνόμια τῆς τάξης τους. Κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ 18ου αἰῶνα, στὴ Γαλλία, ὅπως καὶ σὲ πολλὲς ἄλλες χώρες, σφετερίζονταν σταθερὰ τὶς κρατικὲς θέσεις πού ἡ ἀπόλυτη μοναρχία εἶχε προτιμήσει νὰ καλύψει μὲ τεχνικὰ ἱκανοὺς καὶ πολιτικὰ ἀκίνδυνους ἀστοὺς. Ἦδη στὴ δεκαετία τοῦ 1780 χρειαζόταν ὀλόκληρο οἰκόσημο ἀκόμη καὶ γιὰ τὴν ἀγορὰ στρατιωτικοῦ βαθμοῦ, ὅλοι οἱ ἐπίσκοποι ἦταν εὐγενεῖς, καὶ οἱ θέσεις τῶν βασιλικῶν ἐπιτρόπων** —θεσμὸς πού ἀποτελοῦσε τὸ θεμέλιο τῆς βασιλικῆς διοίκησης— εἶχαν

* Ἡ ἀνώτερη διοικητικὴ ἱεραρχία (Σ.τ.Μ.).

** Intendants: τὰ πιὸ ἀποτελεσματικὰ ὄργανα τῆς Γαλλικῆς μοναρχίας· καταργήθηκαν τὸ 1789 (Σ.τ.Μ.).

ἐν πολλοῖς καταληφθεῖ ἐπίσης ἀπὸ εὐγενεῖς. Κατὰ συνέπεια, οἱ εὐγενεῖς ὄχι μόνον ἐξερέθιζαν τὴ μεσαία τάξη, τὴν ὁποία ἀνταγωνίζονταν μὲ ἐπιτυχία γιὰ τὴν πλήρωση τῶν κρατικῶν θέσεων, ἀλλὰ ὑπονόμειναν καὶ τὸ ἴδιο τὸ κράτος, ἐκδηλώνοντας τὴν αὐξανόμενη τάση τους νὰ ἀναλάβουν αὐτοὶ τὴν περιφερειακὴ καὶ κεντρικὴ διοίκηση. Ἐξάλλου οἱ εὐγενεῖς —καὶ ἰδίως τῶν ἐπαρχιῶν πού δὲν εἶχαν πολλὲς ἄλλες πηγὲς ἐσόδων— προσπαθοῦσαν νὰ ἀντισταθμίσουν τὴ μείωση τοῦ εἰσοδήματός τους ἐκμεταλλεύμενοι στὸ ἔπακρο τὰ σημαντικότερα φεουδαλικά τους δικαιώματα προκειμένου νὰ ἀποσπάσουν χρήματα (ἢ, σπανιότερα, ὑπηρεσίες) ἀπὸ τὴν ἀγροτικὴ τάξη. Γεννήθηκε ἔτσι ἓνα ὀλόκληρο ἐπάγγελμα, τῶν «φεουδιστῶν», πού ἀναβίωνε τὰ ἀπαρχαιωμένα δικαιώματα αὐτοῦ τοῦ εἴδους ἢ μεγιστοποιοῦσε τὸ κέρδος πού ἀπέφεραν ὅσα εἶχαν διατηρηθεῖ. Ὁ πιὸ ὀνομαστὸς ἀπὸ αὐτούς, ὁ Gracchus Babeuf, ἐπρόκειτο νὰ ἠγῆθεῖ τῆς πρώτης κομμουνιστικῆς ἐξέγερσης τῆς σύγχρονης ἱστορίας τὸ 1796. Συνεπῶς οἱ εὐγενεῖς ἐξερέθιζαν ὄχι μόνο τὴ μεσαία τάξη ἀλλὰ καὶ τὴν ἀγροτικὴ.

Ἡ θέση αὐτῆς τῆς πολυἀριθμῆς τάξης, πού ἀποτελοῦσε ἴσως τὸ 80% τῶν Γάλλων, ἦταν κάθε ἄλλο παρὰ λαμπρὴ. Κατὰ κανόνα ἦταν βέβαια ἐλεύθεροι, καὶ συχνὰ καὶ ἰδιοκτῆτες γῆς. Ἄν μιλήσουμε μὲ ποσοστά, τὰ κτήματα τῶν εὐγενῶν κάλυπταν μόνο τὸ 1/5 τῆς γῆς, τὰ ἐκκλησιαστικά τὸ 6%, μὲ ἀποκλίσεις ἀνάλογα μὲ τὶς περιφέρειες.³ Ἔτσι, στὴν ἐπισκοπικὴ περιφέρεια τοῦ Montpellier, οἱ ἀγρότες εἶχαν ἤδη στὴν ἰδιοκτησίαν τους 38-40% τῆς γῆς, οἱ ἀστοὶ 18-19%, οἱ εὐγενεῖς 15-16%, ὁ κλήρος 3-4%, ἐνῶ τὸ 1/5 ἦταν κοινοτικὴ γῆ.⁴ Στὴν πραγματικότητα, ὡστόσο, ἡ μεγάλη πλειονότητα τῶν ἀγροτῶν ἦταν ἀκτήμονες ἢ μὲ ἀνεπαρκὴ γαιοκτησία —μιὰ ἔλλειψη πού ἐπιδεινωνόταν ἀπὸ τὴν ἐπικρατοῦσα τεχνολογικὴ καθυστέρηση καὶ τὴ γενικὴ ἔλλειψη γῆς ἐνέτεινε ἢ πληθυσμιακὴ αὐξηση. Τὰ φεουδαλικά τέλη, ἡ δεκάτη καὶ οἱ φόροι ἀπορροφοῦσαν μεγάλο καὶ συνεχῶς αὐξανόμενο ποσοστὸ τοῦ ἀγροτικοῦ εἰσοδήματος, ἐνῶ ὁ πληθωρισμὸς μείωνε τὴν ἀξία τοῦ ὑπολοίπου. Μόνο μιὰ μειονότητα ἀγροτῶν, πού διέθεταν πρὸς πώληση ἓνα σταθερὸ πλεόνασμα παραγωγῆς, ἐπωφελοῦνταν ἀπὸ τὶς αὐξήσεις τῶν τιμῶν· οἱ ὑπόλοιποι, μὲ τὸν ἓναν ἢ τὸν ἄλλο τρόπο, ὑπέφεραν ἀπὸ τὶς αὐξήσεις αὐτές, ἰδίως σὲ ἐποχὲς κακῆς ἐσοδείας, ὅταν ἐπιβάλλονταν ὑπέρογκες τιμὲς σιτοδείας. Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι, στὰ εἴκοσι χρόνια πού προηγήθηκαν τῆς Ἐπανάστασης, ἡ

κατάσταση των γεωργών είχε για τους λόγους αυτούς επιδεινωθεί.

Τὰ οικονομικά προβλήματα της μοναρχίας ώθησαν τὰ πράγματα σὲ ἀποφασιστική φάση. Ἡ διοικητική καὶ φορολογική δομὴ τοῦ βασιλείου ἦταν σὲ μεγάλο βαθμὸ ἀπαρχαιωμένη καί, ὅπως εἶδαμε, ἡ ἀπόπειρα κάποιου ἐκσυγχρονισμοῦ μὲ τὶς μεταρρυθμίσεις τοῦ 1774-76 ἀπέτυχε μπροστὰ στὴν ἀντίσταση τῶν κατεστημένων συμφερόντων μὲ ἐπικεφαλῆς τὰ δικαστικά συμβούλια (parlements). Ἐπειτα ἡ Γαλλία ἀναμείχθηκε στὸν Ἀμερικανικὸ Πόλεμο τῆς Ἀνεξαρτησίας. Ἡ νίκη κατὰ τῆς Ἀγγλίας εἶχε ὡς τίμημα τὴν τελικὴ χρεοκοπία καί, μὲ αὐτὸ τὸ σκεπτικό, μπορεῖ νὰ ἰσχυριστῆ κανεὶς ὅτι ἡ Ἀμερικανικὴ Ἐπανάσταση ἦταν ἡ ἄμεση αἰτία τῆς Γαλλικῆς. Χρησιμοποιήθηκαν ποικίλες μέθοδοι μὲ ὄλο καὶ μικρότερη ἐπιτυχία, ἀλλὰ μόνο μιὰ ριζικὴ μεταρρύθμιση ποὺ θὰ κινητοποιοῦσε τὸ πραγματικὸ καὶ σημαντικὸ φορολογητέο δυναμικὸ τῆς χώρας μποροῦσε νὰ ἀντιμετωπίσει μιὰ κατάσταση τέτοια ποὺ οἱ δαπάνες ξεπερνοῦσαν τὰ ἔσοδα κατὰ 20% τουλάχιστον, καὶ πραγματικὲς οικονομίες ἦταν ἀδύνατο νὰ γίνουν. Μολονότι ἡ ὑπερβολικὴ σπατάλη τῶν Βερσαλλιών κατηγορήθηκε συχνὰ ὡς ὑπεύθυνη γιὰ τὴν κρίση, οἱ δαπάνες τῆς Αὐλῆς ἀνέρχονταν μόνο στὸ 6% τῶν συνολικῶν ἐξόδων τὸ 1788. Οἱ πόλεμοι, τὸ ναυτικὸ καὶ ἡ διπλωματία εὐθύνονταν γιὰ τὸ 25%, ἐνῶ ἡ ἐξυπηρέτηση τοῦ ὑφιστάμενου χρέους γιὰ τὸ 50%. Ὁ πόλεμος καὶ τὸ χρέος — ὁ Ἀμερικανικὸς Πόλεμος καὶ τὸ χρέος ποὺ αὐτὸς δημιούργησε — γονάτισαν κυριολεκτικὰ τὴ μοναρχία.

Ἡ ἀριστοκρατία καὶ τὰ δικαστικά συμβούλια ἐχμεταλλεύτηκαν τὴν εὐκαιρία ποὺ πρόσφερε ἡ κυβερνητικὴ κρίση. Ἀρνοῦνταν νὰ πληρώσουν καὶ ἀξίωναν ἐπέκταση τῶν προνομίων τους. Τὸ πρῶτο ρῆγμα στὸ μέτωπο τοῦ ἀπολυταρχισμοῦ ἦταν μιὰ ἐπίλεκτη, ἀλλὰ παρ' ὅλα αὐτὰ ἐπαναστατικὴ «συνέλευση εὐγενῶν», ποὺ συγκλήθηκε τὸ 1787 γιὰ νὰ ἱκανοποιήσει τὶς ἀπαιτήσεις τῆς κυβέρνησης. Τὸ δεύτερο καὶ ἀποφασιστικὸ ρῆγμα ἦταν ἡ ἀπεγνωσμένη ἀπόφαση σύγκλησης τῆς Γενικῆς Συνέλευσης τῶν Τάξεων — τῆς παλιᾶς φεουδαλικῆς συνέλευσης τοῦ βασιλείου, ποὺ ἀπὸ τὸ 1614 εἶχε ξεχαστεῖ. Ἡ Ἐπανάσταση λοιπὸν ἄρχισε ὡς ἀπόπειρα τῆς ἀριστοκρατίας νὰ ἀνακαταλάβει τὸ κράτος. Ἡ ἀπόπειρα αὐτὴ ὀδηγήθηκε σὲ ἀποτυχία γιὰ δύο λόγους: ὑποτίμησε τὶς ἀνεξάρτητες προθέσεις τῆς «Τρίτης Τάξης» — τῆς πλασματικῆς αὐτῆς ἐνότητας ποὺ ὑποτίθεται ὅτι ἐκπροσωποῦσε ὅλους ὅσοι δὲν ἀνήκαν οὔτε στοὺς εὐγενεῖς οὔτε στὸν κλήρο, ἀλλὰ στὴν ὁποία οὐσιαστικὰ κυριαρ-

χοῦσε ἡ μεσαία τάξη — καὶ παρέβλεψε τὴ βαθιὰ οικονομικὴ καὶ κοινωνικὴ κρίση στὴν ὁποία ἔθεσε τὶς πολιτικὲς τῆς ἀξιώσεις.

Ἡ Γαλλικὴ Ἐπανάσταση δὲν ἔγινε ἀπὸ ἓνα διαμορφωμένο κόμμα ἢ κίνημα μὲ τὴ σύγχρονη ἔννοια, οὔτε οἱ ἡγέτες τῆς εἶχαν τὴν πρόθεση νὰ ἐφαρμόσουν ἓνα συστηματικὸ πρόγραμμα. Οὔτε καν ἀνέδειξε «ἡγέτες» τοῦ τύπου ποὺ οἱ ἐπαναστάσεις τοῦ 20οῦ αἰῶνα μᾶς ἔχουν συνηθίσει, ὡστόσο ἐμφανίστηκε, μετεπαναστατικά, ἡ μορφή τοῦ Ναπολέοντα. Ἡ ἐκπληκτικὴ ἐντούτοις σύγκλιση γενικῶν ιδεῶν στοὺς κόλπους μιᾶς κοινωνικῆς ομάδας μὲ ἀρκετὴ συνοχή, ἔδωσε στὸ ἐπαναστατικὸ κίνημα πραγματικὴ ἐνότητα. Ἡ ομάδα ἦταν ἡ ἀστικὴ τάξη· οἱ ιδέες τῆς ἦταν οἱ ιδέες τοῦ κλασικοῦ φιλελευθερισμοῦ ὅπως διατυπώθηκαν ἀπὸ τοὺς τεκτονισμὸ καὶ διάφορες ἄτυπες ὀργανώσεις. Ὡς τὸ βαθμὸ αὐτὸ οἱ «φιλόσοφοι» μποροῦν δίκαια νὰ θεωρηθοῦν ὑπεύθυνοι γιὰ τὴν Ἐπανάσταση. Θὰ ξεσποῦσε καὶ χωρὶς αὐτούς, ἀλλὰ ἡ ἐπιρροή τους πιθανὸν νὰ εὐθύνεται γιὰ τὴ διαφορά μεταξὺ τῆς ἀπλῆς κατάρρευσης ἐνὸς παλιοῦ καθεστῶτος καὶ τῆς ἀποτελεσματικῆς καὶ γρήγορης ἀντικατάστασής του ἀπὸ ἓνα νέο.

Ἡ ἰδεολογία τοῦ 1789, στὴν πιὸ γενικὴ τῆς μορφή, ἦταν ἡ μασονικὴ ἰδεολογία ποὺ ἐκφράζεται μὲ τόσο ἀθῶα μεγαλοπρέπεια στὸν *Μαγεμένο Αὐλὸ* τοῦ Mozart (1791), ἓνα ἀπὸ τὰ πρωιμότερα μεγάλα προπαγανδιστικὰ ἔργα τέχνης μιᾶς ἐποχῆς τῆς ὁποίας τὰ ἀξιολογότερα καλλιτεχνικὰ ἐπιτεύγματα ἀνήκαν τόσο συχνὰ στὴ σφαῖρα τῆς προπαγάνδας. Πιὸ συγκεκριμένα, οἱ ἀξιώσεις τῆς ἀστικῆς τάξης τοῦ 1789 διατυπώνονται στὴν περίφημη Διακήρυξη τῶν Δικαιωμάτων τοῦ Ἄνθρώπου καὶ τοῦ Πολίτη, τοῦ ἴδιου ἔτους. Τὸ κείμενο αὐτὸ ἀποτελεῖ μανιφέστο κατὰ τῆς ἱεραρχικῆς κοινωνίας τῶν προνομίων τῶν εὐγενῶν, ἀλλὰ ὄχι καὶ μανιφέστο ὑπὲρ τῆς δημοκρατικῆς κοινωνίας ἢ ὑπὲρ τῆς κοινωνικοπολιτικῆς ἰσότητας. «Οἱ ἄνθρωποι γεννιοῦνται καὶ ζοῦν ἐλεύθεροι καὶ ἴσοι ἀπέναντι στοὺς νόμους», ὀρίζει τὸ πρῶτο τῆς ἀρθρο. Τὸ κείμενο ὡστόσο προβλέπει τὴν ὑπαρξὴ κοινωνικῶν διακρίσεων, ἀν καὶ «μόνο γιὰ λόγους κοινῆς ὠφελείας». Ἡ ἰδιοκτησία εἶναι φυσικὸ δικαίωμα, ἱερό, ἀναφαίρετο καὶ ἀπαραβίαστο. Οἱ ἄνθρωποι εἶναι ἴσοι ἐνώπιον τοῦ νόμου καὶ ἡ σταδιοδρομία ἐξίσου ἀνοιχτὴ γιὰ τὸν καθένα, ἀνάλογα μὲ τὴν ἰκανότητά του. Ἀλλὰ ἀν ὁ ἀγῶνας ἄρχιζε χωρὶς ἰσοζυγισμό, θεωροῦνταν ἐξίσου δεδομένο ὅτι οἱ δρομεῖς δὲν θὰ τερμάτιζαν

όλοι μαζί. Ἡ διακήρυξη ὄριζε (σὲ ἀντίθεση μὲ τὴν ἀριστοκρατικὴ ἱεραρχία καὶ τὸν ἀπολυταρχισμό) ὅτι «ὅλοι οἱ πολῖτες ἔχουν δικαίωμα νὰ συνεργάζονται στὴ σύνταξη τῶν νόμων», ἀλλὰ «εἴτε προσωπικά, εἴτε μέσω τῶν ἀντιπροσώπων τους». Καὶ ἡ ἀντιπροσωπευτικὴ συνέλευση πού ἡ διακήρυξη ὁραματιζόταν ὡς τὸ βασικὸ ὄργανο διακυβέρνησης δὲν ἦταν ἀπαραίτητα δημοκρατικὰ ἐκλεγμένη, οὔτε τὸ καθεστῶς πού ὑπονοοῦσε ἦταν ἓνα καθεστῶς πού καταργοῦσε τὴ βασιλεία. Μιὰ συνταγματικὴ μοναρχία, βασισμένη σὲ μιὰ ὀλιγαρχία πού διαθέτει περιουσία καὶ ἐκφράζεται μέσω ἀντιπροσωπευτικῆς συνέλευσης, ἦταν γιὰ τοὺς περισσότερους φιλελεύθερους ἀστούς ἓνα σχῆμα πιὸ οἰκεῖο ἀπὸ τὴν ἀβασίλευτη δημοκρατία πού θὰ φαινόταν ἴσως ἢ πιὸ λογικὴ ἔκφραση τῶν θεωρητικῶν προσδοκιῶν τους — μολονότι ὑπῆρξαν καὶ μερικοὶ πού δὲν δίστασαν νὰ τὴν ὑποστηρίξουν. Ἀλλὰ, σὲ γενικὲς γραμμές, ὁ κλασικὸς φιλελεύθερος ἀστὸς τοῦ 1780 (καὶ ὁ φιλελεύθερος τοῦ 1789-1848) δὲν ἦταν ὑπὲρ τῆς ἀβασίλευτης δημοκρατίας ἀλλὰ θιασώτης τοῦ συνταγματικοῦ πολιτεύματος, ἐνὸς κοσμικοῦ κράτους μὲ ἀστικὲς ἐλευθερίες καὶ ἐγγυήσεις γιὰ τὶς ἰδιωτικὲς ἐπιχειρήσεις, μὲ διακυβέρνηση πού θὰ τὴν ἐξασφάλιζαν οἱ φορολογούμενοι καὶ ὅσοι εἶχαν κάποια περιουσία.

Ἐπισήμως, παρ' ὅλα αὐτά, ἓνα τέτοιο καθεστῶς θὰ ἐξέφραζε ὄχι ἀπλῶς τὰ ταξικὰ συμφέροντα ἀλλὰ τὴ γενικὴ ἐπιθυμία τοῦ «λαοῦ», ὁ ὁποῖος ἀποτελοῦσε μὲ τὴ σειρά του (συνταύτιση μὲ ἰδιαίτερη σημασία) τὸ «γαλλικὸ ἔθνος». Ὁ βασιλιάς δὲν ἦταν πιά «Λουδοβίκος, ἐλέφ Θεοῦ βασιλεὺς τῆς Γαλλίας καὶ τῆς Ναβάρρας», ἀλλὰ «Λουδοβίκος, ἐλέφ Θεοῦ καὶ συνταγματικῶ δικαίω τοῦ κράτους βασιλεὺς τῶν Γάλλων». «Ἡ πηγὴ κάθε ἐξουσίας», ὄριζε ἡ Διακήρυξη, «ἀνήκει κατ' οὐσίαν στὸ ἔθνος». Καὶ τὸ ἔθνος, ὅπως τὸ ἔθεσε ὁ ἀβὰς Sieyès, δὲν ἀναγνώριζε ἄλλο συμφέρον ἐπὶ τῆς γῆς ὑπεράνω τοῦ δικοῦ του καὶ δὲν δεχόταν ἄλλο νόμο ἢ ἀρχὴ ἐκτὸς ἀπὸ τὴ δική του — οὔτε τῆς ἀνθρωπότητας ἐν γένει οὔτε ἄλλων ἐθνῶν. Ἀναμφίβολα, τὸ γαλλικὸ ἔθνος καὶ οἱ μεταγενέστεροι μιμητὲς του δὲν συνέλαβαν ἀρχικὰ ὅτι ἦταν δυνατὸ τὰ συμφέροντά τους νὰ συγκρουστοῦν μὲ τὰ συμφέροντα ἄλλων λαῶν, ἀλλὰ ἀντίθετα θεωροῦσαν ὅτι θεμελιώναν ἢ συμμετεῖχαν σὲ ἓνα κίνημα γιὰ τὴ γενικὴ ἀπελευθέρωση τῶν λαῶν ἀπὸ τὴν τυραννία. Ἀλλὰ, στὴν πραγματικότητα, ὁ ἐθνικὸς ἀνταγωνισμὸς (λ.χ. ὁ ἀνταγωνισμὸς τῶν Γάλλων μὲ τοὺς Βρετανοὺς ἐπιχειρηματίες), καθὼς καὶ ἡ ἐθνικὴ ὑποταγὴ (λ.χ. τῶν κατακτημένων ἢ ἀπελευθερωμένων ἐθνῶν στὰ συμφέροντα τῆς

grande nation, ἦταν στοιχεῖα πού ὑπέβσκαν στὸν ἐθνικισμό, στὸν ὁποῖο οἱ ἀστοὶ τοῦ 1789 ἔδωσαν τὴν πρώτη του ἐπίσημη ἔκφραση. Ὁ «λαὸς» ὡς ἔννοια ταυτόσημη μὲ τὸ «ἔθνος» ἦταν ἐπαναστατικὴ σύλληψη, πιὸ ἐπαναστατικὴ ἀπὸ τὸ ἀστικοφιλελεύθερο πρόγραμμα πού φιλοδοξοῦσε νὰ ἐκφράσει: ἦταν ὅμως καὶ διφορούμενη.

Ἐφόσον οἱ ἀγρότες καὶ οἱ φτωχοὶ ἐργαζόμενοι ἦταν ἀγράμματοι, χωρὶς πολιτικὴ ὀριμότητα ἢ φιλοδοξίες, καὶ τὸ ἐκλογικὸ σύστημα ἔμμεσο, ἐκλέχτηκαν νὰ ἀντιπροσωπεύσουν τὴν Τρίτη Τάξη 610 ἄτομα, στὴν πλειοψηφία τους ἀστοί. Οἱ περισσότεροι ἦταν δικηγόροι, πού ἔπαιζαν σημαντικὸ οἰκονομικὸ ρόλο στὴν ἐπαρχιακὴ Γαλλία. Καμιὰ ἑκατοστὴ ἦταν κεφαλαιούχοι καὶ ἐπιχειρηματίες. Ἡ μεσαία τάξη εἶχε παλέψει σκληρὰ καὶ μὲ ἐπιτυχία γιὰ νὰ κερδίσει μιὰ ἀντιπροσώπηση τόσο εὐρεία ὅσο τῶν εὐγενῶν καὶ τοῦ κλήρου μαζί, πράγμα πού ἀποτελοῦσε περιορισμένη φιλοδοξία γιὰ μιὰ ομάδα πού ἐπίσημα κάλυπτε τὸ 95% τοῦ λαοῦ. Τώρα πάλευαν μὲ τὴν ἴδια ἀποφασιστικὴ γιὰ τὸ δικαίωμα νὰ ἀξιοποιήσουν τὴν ἐνδεχόμενη πλειοψηφία τους, μεταβάλλοντας τὴ Γενικὴ Συνέλευση σὲ συνέλευση μεμονωμένων ἀντιπροσώπων πού ψήφισαν ὡς ἄτομα, ἀντὶ τοῦ παραδοσιακοῦ φεουδαρχικοῦ σώματος πού ἀποφάσιζε καὶ ψήφισε κατὰ κοινωνικὲς ομάδες, ὅποτε οἱ εὐγενεῖς καὶ ὁ κλήρος μπορούσαν πάντοτε νὰ πλειοψηφήσουν ἐναντὶ τῆς Τρίτης Τάξης. Μὲ ἀφορμὴ τὸ θέμα αὐτό, ἐγίνε καὶ ἡ πρώτη πραγματικὰ ἐπαναστατικὴ κίνηση. Ἐξὶ ἐβδομάδες περίπου μετὰ τὴν ἐναρξη τῶν ἐργασιῶν τῆς Γενικῆς Συνέλευσης, οἱ λαϊκοὶ ἀντιπρόσωποι, θέλοντας νὰ προκαταλάβουν τυχὸν ἐνέργειες τοῦ βασιλιά, τῶν εὐγενῶν καὶ τοῦ κλήρου, ἐνώθησαν μὲ ὅσους ἦταν πρόθυμοι νὰ δεχτοῦν τοὺς ὄρους τους καὶ αὐτοανακηρύχτηκαν «Ἐθνοσυνέλευση» μὲ συντακτικὴ δικαιοδοσία. Μιὰ ἀπόπειρα ἀντεπανάστασης τοὺς ὀδήγησε στὴ διατύπωση τῶν διεκδικησῶν τους, κατὰ μίμηση στὴν οὐσία τῆς Ἀγγλικῆς Βουλῆς τῶν Κοινοτήτων. Ἡ ἐποχὴ τοῦ ἀπολυταρχισμοῦ ἔφτασε στὸ τέλος τῆς ὅταν ὁ Mirabeau, ἓνας εὐφυῆς καὶ ἀνυπόληπτος πρῶν εὐγενῆς, εἶπε στὸ βασιλιά: «Μεγαλειότατε, εἶστε ξένο σῶμα σὲ τούτῃ τὴ συνέλευση, δὲν ἔχετε τὸ δικαίωμα νὰ λάβετε τὸ λόγο».⁵

Ἡ Τρίτη Τάξη κατόρθωσε νὰ ἐπικρατήσῃ, παρὰ τὴ συντονισμένη ἀντίσταση τοῦ βασιλιά καὶ τῶν προνομιοῦχων τάξεων, γιὰτὶ ἐκπροσώπουσε τὶς ἀπόψεις ὄχι ἀπλῶς μιᾶς μορφωμένης καὶ μαχητικῆς μειοψηφίας ἀλλὰ καὶ πολὺ πιὸ ἰσχυρῶν δυνάμεων: τῶν φτωχῶν ἐργαζομένων

τών πόλεων, και ιδίως του Παρισιού, και, σέ λίγο, τῆς ἐπαναστατημένης ἀγροτιάς. Αὐτὸ πὺ μετέτρεψε ἓνα περιορισμένο κίνημα γιὰ μεταρρύθμιση σὲ ἐπανάσταση ἦταν τὸ γεγονός ὅτι ἡ σύγκληση τῆς Γενικῆς Συνέλευσης συνέπεσε χρονικὰ μὲ μιὰ βαθιὰ οικονομικὴ καὶ κοινωνικὴ κρίση. Τὰ τελευταῖα χρόνια τῆς δεκαετίας τοῦ 1780 εἶχαν ἀποτελέσει, γιὰ πολλοὺς λόγους, περίοδο μεγάλων δυσχερειῶν γιὰ ὄλους σχεδὸν τοὺς κλάδους τῆς γαλλικῆς οἰκονομίας. Μιὰ κακὴ σοδειὰ τὸ 1788 (καὶ τὸ 1789) καὶ ἓνας δυσκολότατος χειμῶνας ὄξυναν τὴν κρίση. Οἱ κακὲς σοδεῖες ἐπληξάν τοὺς ἀγρότες, γιὰτὶ, ἐνῶ ἐπέτρεπαν στοὺς μεγαλοπαραγωγούς νὰ πουλοῦν τὰ σιτηρὰ σὲ ὑπέρογκες τιμὲς σιτοδείας, ἡ πλειονότητα τῶν μικροκληρῶν ἀγροτῶν ἦταν ὑποχρεωμένη νὰ καταναλώσει τὸ σιταρόσπορό τῆς ἢ νὰ ἀγοράσει τρόφιμα σὲ ἐξωφρενικὲς τιμὲς, ιδίως κατὰ τοὺς μῆνες ἀμέσως πρὶν ἀπὸ τὴ νέα σοδειὰ (δηλαδὴ Μάιο-Ἰούλιο). Ἐπληξάν ἄλλωστε καὶ τοὺς φτωχοὺς τῶν πόλεων, μιὰ καὶ τὸ κόστος ζωῆς —τὸ ψωμὶ ἦταν τὸ βασικὸ εἶδος διατροφῆς— συχνὰ ὑπερδιπλασιάστηκε. Τοὺς ἐπληξάν ἀκόμη περισσότερο μιὰ καὶ ἡ οικονομικὴ ἐξασθένηση τῆς ὑπαίθρου περιορίζε τὴν ἀγορὰ γιὰ τὰ βιομηχανικὰ εἶδη καὶ προκαλοῦσε συνεπῶς βιομηχανικὴ ὕφεση. Οἱ φτωχοὶ λοιπὸν τῆς ὑπαίθρου ἦταν σὲ ἀπελπιστικὴ κατάσταση, καὶ ἡ ἀνησυχία τοὺς ἐκδηλωνόταν μὲ ἐξεγέρσεις καὶ ληστρικὲς πράξεις· οἱ φτωχοὶ τῶν πόλεων ἦταν διπλὰ ἀπελπισμένοι, καθὼς δὲν ὑπῆρχε πιά δουλειά, καὶ μάλιστα τὴ στιγμὴ πὺ τὸ κόστος ζωῆς ἀνέβαινε στὰ ὕψη. Μὲ κανονικὲς συνθήκες δὲν θὰ ξεσποῦσαν παρὰ ἐξεγέρσεις στὰ τυφλά. Ἀλλὰ τὸ 1788 καὶ τὸ 1789 ἡ σοβαρὴ ἀναστάτωση στὸ βασίλειο καὶ ἡ προπαγανδιστικὴ-προεκλογικὴ ἐκστρατεία ἔδωσαν στὴν ἀπόγνωση τοῦ λαοῦ πολιτικὲς προοπτικὲς. Πρωτοπαρουσιάστηκε ἡ τρομαχτικὴ καὶ ἐπαναστατικὴ ιδέα τῆς ἀπελευθέρωσης ἀπὸ τοὺς εὐγενεῖς καὶ τὴν καταπίεση. Πίσω ἀπὸ τοὺς ἀντιπροσώπους τῆς Τρίτης Τάξης στεκόταν ἓνας λαὸς πὺ εἶχε ἐξεγερθεῖ.

Ἡ ἀντεπανάσταση μετέβαλε τὴν ἐνδεχόμενη μαζικὴ ἐξέγερση σὲ πραγματικὴτητα. Ἀναμφισβήτητα, ἦταν πολὺ φυσικὸ γιὰ τὸ παλιὸ καθεστῶς νὰ ἀντισταθεῖ, ἐν ἀνάγκη καὶ ἐνόπλιως, μολονότι δὲν μποροῦσε πιά νὰ ἔχει ἀπόλυτη ἐμπιστοσύνη στὸ στρατό. (Μόνον φαντασιόπληκτοι ὄνειροπόλοι μπορεῖ νὰ ἰσχυριστοῦν ὅτι ὁ Λουδοβίκος ΙΣ΄ θὰ ὁμολογοῦσε ὅτι ἠττήθηκε καὶ θὰ γινόταν ἀμέσως συνταγματικὸς μονάρχης, ἀκόμη καὶ ἂν ἦταν λιγότερο ἀσήμαντος καὶ λιγότερο βλάξ ἀπ' ὅ,τι

ἦταν, ἀκόμη καὶ ἂν ἡ γυναίκα τοῦ ἦταν λιγότερο ἐλαφρόμυαλη καὶ ἀνεύθυνη, ἀκόμη καὶ ἂν ἦταν πρόθυμος νὰ ἀκολουθήσει λιγότερο ὀλέθριες συμβουλές.) Στὴν πραγματικὴτητα, ἡ ἀντεπανάσταση κινητοποίησε τὶς παρισινὲς μάζες, πὺ ἦταν ἤδη πεινασμένες, καχύποπτες καὶ μαχητικὲς. Τὸ πῶ συγκλονιστικὸ ἀποτέλεσμα τῆς κινητοποίησής τους ἦταν ἡ ἄλωση τῆς Βαστίλλης, μιᾶς κρατικῆς φυλακῆς πὺ συμβόλιζε τὴ βασιλικὴ ἐξουσία, ὅπου οἱ ἐπαναστάτες περίμεναν νὰ βροῦν ὅπλα. Σὲ περιόδους ἐπαναστάσεων τίποτε δὲν εἶναι ἰσχυρότερο ἀπὸ τὴν πτώση τῶν συμβόλων. Ἡ πτώση τῆς Βαστίλλης στὶς 14 Ἰουλίου, πὺ δίκαια τιμᾶται ἀπὸ τοὺς Γάλλους ὡς ἐθνικὴ γιορτὴ, σήμανε ἐπίσημα καὶ τὴν πτώση τοῦ δεσποτισμοῦ καὶ χαιρετίστηκε ἀπ' ὄλο τὸν κόσμο ὡς ἡ ἀρχὴ τῆς ἀπελευθέρωσης. Ἀκόμη καὶ ὁ αὐτοπειθαρχημένος φιλόσοφος Immanuel Kant ἀπὸ τὸ Königsberg, πὺ οἱ συνθήειές τοῦ ἦταν τόσο τακτικὲς ὥστε λέγεται ὅτι οἱ συμπολίτες τοῦ ρύθμιζαν τὰ ρολόγια τους σύμφωνα μὲ τὶς κινήσεις του, ἀνέβαλε τὸν ἀπογευματινὸ του περίπατο ὅταν ἔμαθε τὰ νέα, πείθοντας ἔτσι τοὺς συμπολίτες τοῦ ὅτι πράγματι εἶχε συμβεῖ ἓνα κοσμοϊστορικὸ γεγονός. Αὐτὸ πὺ ἔχει μεγαλύτερη σημασία εἶναι ὅτι ἡ πτώση τῆς Βαστίλλης ἔγινε ἀφορμὴ νὰ ἐξαπλωθεῖ ἡ ἐπανάσταση στὶς ἐπαρχιακὲς πόλεις καὶ τὴν ὑπαίθρο.

Οἱ ἀγροτικὲς ἐπαναστάσεις εἶναι κινήματα τεράστια, ἄμορφα, ἀνώνυμα ἀλλὰ καὶ ἀκαταμάχητα. Αὐτὸ πὺ μετέβαλε μιὰ ἐπιδημία ἀγροτικῶν ἀναταραχῶν σὲ ὀριστικὴ καὶ ἀμετάκλητη ἀναστάτωση ἦταν ἓνας συνδυασμὸς ἐξεγέρσεων στὶς ἐπαρχιακὲς πόλεις καὶ ἐνὸς κύματος μαζικοῦ πανικοῦ πὺ διαδόθηκε συγκαλυμμένα ἀλλὰ γρήγορα σ' ὀλόκληρη τὴ χώρα: αὐτὸ πὺ ὀνομάζεται «Μεγάλος Φόβος» («Grande Peur»), στὸ τέλος Ἰουλίου μὲ ἀρχὲς Αὐγούστου 1789. Μέσα σὲ τρεῖς ἐβδομάδες ἀπὸ τὶς 14 Ἰουλίου, ἡ κοινωνικὴ δομὴ τοῦ γαλλικοῦ ἀγροτικοῦ φεουδαλισμοῦ καὶ ὁ κρατικὸς μηχανισμὸς τῆς βασιλικῆς Γαλλίας εἶχαν κατακερματισθεῖ. Ὅ,τι ἀπέμενε ἀπὸ τὴν κρατικὴ ἐξουσία ἦταν μερικὰ διάσπαρτα συντάγματα τοῦ στρατοῦ μὲ ἀμφίβολη ἀφοσίωση στὸ θρόνο, μιὰ Ἐθνοσυνέλευση χωρὶς δύναμη ἐπιβολῆς καὶ ἓνα πλῆθος δημοτικῶν ἢ ἐπαρχιακῶν μεσοαστικῶν διοικήσεων πὺ σύντομα ἔμελλε νὰ συγκροτήσουν τὴν ἀστικὴ ἐνόπλη «Ἐθνοφυλακὴ» μὲ βάση τὸ παρισινὸ πρότυπο. Ἡ μεσαία τάξη καὶ ἡ ἀριστοκρατία δέχτηκαν ἀμέσως τὴν ἀναπόφευκτη ἐξέλιξη: ὄλα τὰ φεουδαλικά προνόμια καταργήθηκαν ἐπίσημα, μολονότι, ὅταν σταθεροποιήθηκε ἡ πολιτικὴ κατάσταση, ὀρίστηκε γιὰ

τὴν ἐξαγορά τους πολὺ ὑψηλὴ τιμὴ. Ὁ φεουδαλισμὸς δὲν καταργήθηκε ὀριστικὰ παρὰ τὸ 1793. Ὡς τὸ τέλος Αὐγούστου, ἡ Ἐπανάσταση εἶχε ἤδη ἀποκτήσει τὸ ἐπίσημο μανιφέστο της, τὴ Διακήρυξη τῶν Δικαιωμάτων τοῦ Ἀνθρώπου καὶ τοῦ Πολίτη. Ἀντίθετα, ὁ βασιλιάς ἀντιστεκόταν μὲ τὴ συνήθη κουταμάρα του, ἐνῶ τμήματα τῆς ἐπαναστατημένης μεσαίας τάξης, φοβούμενα τὶς κοινωνικὲς συνέπειες τοῦ μαζικοῦ ξεσηκωμοῦ, ἄρχισαν νὰ σκέπτονται ὅτι εἶχε φτάσει ἡ ὥρα γιὰ κάποιον συντηρητισμό.

Μὲ λίγα λόγια, ἡ βασικὴ μορφή τῆς γαλλικῆς καὶ κάθε μεταγενέστερης ἀστικοεπαναστατικῆς πολιτικῆς ἦταν ἤδη εὐκρινής. Αὐτὸς ὁ δραματικὸς διαλεκτικὸς χορὸς ἐμελλε νὰ διαποτίσει τὶς μελλοντικὲς γενιές. Θὰ δοῦμε πολλὰς φορές ἀναμορφωτὲς ἀπὸ τὴ μεσαία τάξη νὰ κινητοποιοῦν τὶς μάζες ἐναντία στὴν ἀδιάλλακτὴ ἀντίσταση ἢ τὴν ἀντεπανάσταση. Θὰ δοῦμε τὶς μάζες νὰ προχωροῦν πέρα ἀπὸ τοὺς στόχους τῶν μετριοπαθῶν, πρὸς τὶς δικές τους κοινωνικὲς ἐπαναστάσεις, καὶ τοὺς μετριοπαθεῖς μὲ τὴ σειρά τους νὰ διασπῶνται στὰ δύο: σὲ μιὰ συντηρητικὴ ὁμάδα, ἢ ὁποῖα συμπράττει ἀνοιχτὰ πιά μὲ τοὺς ἀντιδραστικούς, καὶ σὲ μιὰ ἀριστερὴ ὁμάδα ἀποφασισμένη νὰ ἐπιδιώξει τοὺς μετριοπαθεῖς στόχους πού δὲν εἶχαν ἀκόμη ἐπιτευχθεῖ μὲ τὴ βοήθεια τῶν μαζῶν, ἔστω καὶ ἂν ὑπῆρχε κίνδυνος νὰ χάσει τὸν ἔλεγχό τους. Καὶ οὕτω καθεξῆς, μὲ ἐπαναλήψεις καὶ παραλλαγὰς στὸ σχῆμα: ἀντίσταση—μαζικὴ κινητοποίηση—μετατόπιση πρὸς τ' ἀριστερὰ—διάσπαση τῶν μετριοπαθῶν καὶ μετατόπιση πρὸς τὰ δεξιὰ, ὡσότου ἡ πλειοψηφία τῆς μεσαίας τάξης νὰ περάσει στὸ συντηρητικὸ πιά στρατόπεδο ἢ νὰ ἠττηθεῖ ἀπὸ τὴν κοινωνικὴ ἐπανάσταση. Στὶς πιὸ πολλὰς ἀστικὲς ἐπαναστάσεις πού ἀκολούθησαν, οἱ μετριοπαθεῖς φιλελεύθεροι εἴτε ἀποτραβήχτηκαν εἴτε πέρασαν στὸ συντηρητικὸ στρατόπεδο, σὲ πολὺ πρόωμο στάδιο. Τὸν 19ο αἰῶνα, μάλιστα, διαπιστώνουμε ὅλο καὶ πιὸ συχνὰ (ἰδιαίτερα στὴ Γερμανία) ὅτι ἔφτασαν νὰ μὴ θέλουν νὰ ἀρχίσουν καν τὴν ἐπανάσταση, ἐπειδὴ φοβοῦνταν τὶς ἀνυπολόγιστες συνέπειες της καὶ προτίμησαν τὸ συμβιβασμὸ μὲ τὸ βασιλιά καὶ τὴν ἀριστοκρατία. Ἡ ἰδιομορφία τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασης εἶναι ὅτι ἓνα τμῆμα τῆς φιλελεύθερης μεσαίας τάξης ἦταν πρόθυμο νὰ παραμείνει «ἐπαναστατικὸ» ὡς τὰ ὅρια τῆς ἀντιαστικῆς ἐπανάστασης, καὶ μάλιστα πέρα ἀπ' αὐτὰ: τὸ τμῆμα αὐτὸ ἦταν οἱ Ἰακωβίνοι, πού τὸ ὄνομά τους ἔφτασε νὰ ταυτίζεται παντοῦ μὲ τὴ «ριζοσπαστικὴ ἐπανάσταση».

Γιατί αὐτό; Ἐν μέρει, φυσικά, γιατί ἡ γαλλικὴ μπουρζουαζία δὲν εἶχε ἀκόμη, ὅπως οἱ μεταγενέστεροι φιλελεύθεροι, τὴ φρικτὴ ἀνάμνηση τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασης νὰ τὴ φοβίζει. Μετὰ τὸ 1794 ἦταν πιά σαφὲς γιὰ τοὺς μετριοπαθεῖς ὅτι τὸ καθεστῶς τῶν Ἰακωβίνων εἶχε ὀδηγήσει τὴν Ἐπανάσταση σὲ τέτοιο σημεῖο πού δὲν ἱκανοποιούσε πιά τὶς ἀνέσεις καὶ τὶς προοπτικὲς τῶν ἀστών, ὅπως ἀκριβῶς ἦταν σαφὲς γιὰ τοὺς ἐπαναστάτες ὅτι, ἂν ἐπρόκειτο ποτὲ νὰ ἀνατεῖλει ξανά «ὁ ἥλιος τοῦ 1793», θὰ φώτιζε πιά μιὰ μὴ ἀστικὴ κοινωνία. Ἄλλωστε, οἱ Ἰακωβίνοι εἶχαν περιθώρια νὰ εἶναι ριζοσπαστικοί, γιατί στὴν ἐποχὴ τους δὲν ὑπῆρχε κοινωνικὴ τάξη πού νὰ μπορεῖ νὰ προβάλλει μιὰ διαφορετικὴ ἀπὸ τὴ δική τους ἐναλλακτικὴ κοινωνικὴ λύση μὲ κάποια συνοχή. Ἡ τάξη αὐτὴ ἐμφανίστηκε μόνο κατὰ τὴ διάρκεια τῆς βιομηχανικῆς ἐπανάστασης μὲ τὸ «προλεταριάτο» ἢ, ἀκριβέστερα, μὲ τὶς ἰδεολογίες καὶ τὰ κινήματα πού βασίστηκαν σ' αὐτό. Στὴ Γαλλικὴ Ἐπανάσταση, ἡ ἐργατικὴ τάξη—ὄνομασία πού κι αὐτὴ δὲν κυριολεκεῖ ὅταν σημαίνει τὸ πλῆθος τῶν μεροκαματιάρηδων, πού στὴν πλειονότητά τους δὲν ἦταν βιομηχανικοὶ ἐργάτες—δὲν ἔπαιζε ἀκόμη σημαντικὸ ἀνεξάρτητο ρόλο. Πεινοῦσαν, ξεσηκώνονταν, ἴσως ὄνειρεύονταν, ἀλλὰ στὴν οὐσία ἀκολουθοῦσαν ἡγέτες πού δὲν ἦταν προλετάριοι. Ἡ ἀγροτικὴ τάξη ποτὲ δὲν προσφέρει ἐναλλακτικὴ πολιτικὴ λύση σὲ κανένα· μπορεῖ μονάχα νὰ προσφέρει, κατὰ τὴ συγκυρία, μιὰ σχεδὸν ἀκατανίκητὴ δύναμη ἢ ἓναν σχεδὸν ἀμετακίνητο στόχο. Ἡ μόνη ἐναλλακτικὴ λύση στὸν ἀστικὸ ριζοσπαστισμὸ (μὲ τὴν ἐξαίρεση μικρῶν ὁμάδων ἀπὸ ἰδεολόγους ἢ ἀγωνιστὲς πού ἦταν ἀνίσχυροι χωρὶς τὴ λαϊκὴ ὑποστήριξη) ἦταν οἱ ἄκρως δημοκρατικοὶ ἢ «Ἐεβράκωτοι» ἢ Σανκιλότ (Sans-culottes), ἓνα ἄμορφο κίνημα, κυρίως τῶν φτωχῶν ἐργατῶν τῶν πόλεων, μικροτεχνιτῶν, καταστηματαρχῶν, βιοτεχνῶν, μικροεπιχειρηματιῶν καὶ τὰ παρόμοια. Οἱ «Ἐεβράκωτοι», ὀργανωμένοι κυρίως στὶς συνοικίες τῆς πόλης τοῦ Παρισιοῦ καὶ τὶς τοπικὲς πολιτικὲς λέσχες, ἀποτελοῦσαν τὴν κύρια δύναμη κρούσης τῆς ἐπανάστασης—τοὺς διαδηλωτὲς, τοὺς στασιαστὲς, τοὺς πρωτεργάτες στὸ στήσιμο ὁδοφραγμάτων. Μέσω δημοσιογράφων ὅπως ὁ Marat καὶ ὁ Hébert, μέσω τοπικῶν ἐκπροσώπων, διαμόρφωσαν μιὰ πολιτικὴ πίσω ἀπὸ τὴν ὁποῖα κρυβόταν ἓνα ἀσαφὲς καὶ ἀντιφατικὸ κοινωνικὸ ἰδεῶδες πού συνδύαζε τὸ σεβασμὸ γιὰ τὴ (μικρὴ) ἰδιοκτησία μὲ τὴν ἐχθρότητα γιὰ τοὺς πλούσιους· δουλειὰ ἐγγυημένη ἀπὸ τὴν κυβέρνησι, ἡμερομίσθια καὶ κοινωνικὴ ἀσφάλιση γιὰ τοὺς φτω-

χούς· μιὰ άκραιά δημοκρατία, άυστηρά έντοπισμένη και άμεσα, βασι-
σμένη στις άρχές τής πολιτικοκοινωνικής εξίσωσης και τής ελευθερίας
τής σκέψης. Στην πραγματικότητα οί Ξεβράκωτοι ήταν κλάδος του
παγκόσμιου και σημαντικότετου πολιτικού ρεύματος που ζητούσε να έκ-
φράσει τὰ συμφέροντα τής μεγάλης μάζας τών «άδύναμων», ανάμεσα
στους πόλους τών «άστών» και τών «προλετάριων», συχνά πλησιάζον-
τας ίσως πολυ περισσότερο τους δεύτερους, μιὰ και κατά κανόνα ήταν κι
αυτοί φτωχοί. Το βλέπουμε στις Ήνωμένες Πολιτείες (Τζεφερσονισμός
και Τζακσονική δημοκρατία, ή λαϊκισμός), στη Βρετανία («ριζοσπα-
στισμός»), στη Γαλλία (πρόδρομο κίνημα τών μετέπειτα «ρεπουμπλι-
κάνων» και ριζοσπαστών-σοσιαλιστών), στην Ίταλία (Ματσεινικοί,
Γαριβαλδινοί), και άλλου. Κατά κανόνα, τελικά καταστάλαξε, σε
μετεπαναστατικούς καιρούς, και άποτελοϋσε την άριστερά του φιλελευ-
θερισμού τής μεσαιάς τάξης, που ήταν άπρόθυμη να άποκηρύξει την
παλιά άρχή ότι δεν ύπάρχουν έχθροι άριστεροί, και πρόθυμη, σε έποχές
κρίσης, να ξεσηκωθεί εναντίον του «τείχους του χρήματος», ή τών «βα-
σιλοφρόνων του χρήματος», ή του «σταυρού από χρυσάφι που σταυρώνει
την ανθρωπότητα». Άλλά ο Σανκιλοτισμός δεν πρόσφερε οϋτε κι αυτός
πραγματική εναλλακτική λύση. Το ιδανικό του, ένα χρυσό παρελθόν
χωρικών και μικροτεχνιτών, ή ένα χρυσό μέλλον μικροκαλλιεργητών
και βιοτεχνών που θα ζούσαν ανενόχλητοι από τους τραπεζίτες και τους
έκατομμυριούχους, ήταν ανέφικτο. Ή ιστορία άκολουθούσε την πορεία
της και ήταν καθαρά εναντίον τους. "Ο,τι μπορούσαν να κάνουν —και
το κατόρθωσαν στα 1793-94— ήταν να στήσουν έμπόδια στο δρόμο της,
πράγμα που παρακώλυσε την οικονομική ανάπτυξη τής Γαλλίας από
τότε ως σήμερα σχεδόν. Στην πραγματικότητα ο Σανκιλοτισμός ήταν
φαινόμενο τόσο ανίσχυρο ώστε ξεχάστηκε και τ' όνομά του άκόμη, ή τον
θυμάται κανείς μόνο ως συνώνυμο του Ίακωβινισμού, από τον όποιο
άντλησε την ήγεσία του κατά το Έτος II.

II

Στην περίοδο 1789-1791, οί νικητές μετριοπαθείς άστοί, μέσω τής
Συντακτικής πλέον Συνέλευσης, άρχισαν να ύλοποιούν τή γιγαντιαία
προσπάθεια όρθολογικής όργάνωσης και αναμόρφωσης τής Γαλλίας,
που άποτελοϋσε άλλωστε το στόχο της. Τὰ περισσότερα θεσμικά έπι-
τεύγματα τής Έπανάστασης χρονολογούνται άπ' αυτήν την περίοδο,

καθώς και τὰ πιό έντυπωσιακά της άποτελέσματα σε παγκόσμια κλίμα-
κα, όπως το δεκαδικό μετρικό σύστημα και ή πρώτη χειραφέτηση τών
Έβραίων. Άπό οικονομική άποψη, οί προοπτικές τής Συντακτικής
Συνέλευσης ήταν καθαρά φιλελεύθερες: πολιτική γραμμή της για την
άγροτική τάξη ήταν ή περίφραξη τών κοινοτικών γαιών και ή ενθάρ-
ρυνση τών έπιχειρηματιών τής ύπαίθρου· για την έργατική τάξη, ή
άπαγόρευση τών συνδικαλιστικών ένώσεων· για τους βιοτέχνες, ή
κατάργηση τών συντεχνιών και τών σωματείων. Ή οϋσιαστική ίκανο-
ποίηση που πρόσφερε στο λαό ήταν περιορισμένη, με εξαίρεση —άπό το
1790— το μέτρο για τή μεταβίβαση στην πολιτεία τών εκκλησιαστι-
κών γαιών και για την εκποίηση τους (καθώς και την εκποίηση τής γής
που ανήκε στους φυγάδες άριστοκράτες), που είχε το τριπλό πλεονέ-
κτημα να άποδυναμώνει την κληρικοκρατία, να ενισχύει τον έπαρχιώτη
και άγρότη έπιχειρηματία και να ανταμείβει με τρόπο άπτο πολλούς
άγρότες για την επαναστατική τους δραστηριότητα. Το Σύνταγμα του
1791 απέφευγε την ύπερβολική δημοκρατία, καθιερώνοντας ένα σύ-
στημα συνταγματικής μοναρχίας βασισμένο σε μάλλον εύρύ, είναι
άλήθεια, δικαίωμα ψήφου για τους έχοντες περιουσία «ένεργους πολί-
τες». Ή έλπίδα ήταν ότι οί «παθητικοί» πολίτες θα συμπεριφέρονταν
παθητικά, κατά το όνομά τους.

Στην πραγματικότητα αυτό δεν έγινε. Άπό τή μιὰ μεριά ή μοναρ-
χία, μολοντί τώρα τή στήριζε μιὰ ίσχυρή, άλλοτε επαναστατική
άστική φατρία, δεν μπορούσε να άποδεχτεί το νέο καθεστώς. Ή Αϋλή
όνειρευόταν και μηχανοραφοϋσε, έτοιμάζοντας σταυροφορία τών βασι-
λικών εξαδέλφων για να εκδιωχθεί ο όχλος τών κοινών θνητών που
κυβερνούσε και να άποκατασταθεί ο έλέφ Θεού, καθολικότατος βασι-
λεύς τής Γαλλίας στη δικαιοματική του θέση. Το Άστικό Σύνταγμα
του Κλήρου (1790), μιὰ άπόπειρα να καταργηθεί όχι ή ίδια ή Έκκλη-
σία αλλά ή άπολυταρχική ύποταγή της στη Ρώμη, όδήγησε την πλειο-
ψηφία του κλήρου και τών πιστών στην αντιπολίτευση, και συνέβαλε
στην άπεγνωσμένη, και καταστροφική όπως άποδείχτηκε, προσπάθεια
του βασιλιά να έγκαταλείψει τή χώρα. Τον συνέλαβαν ξανά στη Varen-
nes (Ίούνιος 1791) και στο έξής ο ρεπουμπλικανισμός πήρε διαστάσεις
μαζικής δύναμης, διότι οί παραδοσιακοί βασιλείς που έγκαταλείπουν
το λαό τους χάνουν το δικαίωμα να άπαιτούν την άφοσίωσή του. Άπό
την άλλη μεριά, ή ανεξέλεγκτη ελεύθερη οικονομία τών μετριοπαθών

επέτεινε τις διακυμάνσεις στο επίπεδο των τιμών των τροφίμων, και συνεπώς ὄξυνε τὴ μαχητικότητα τῶν φτωχῶν τῶν πόλεων, ἰδίως στὸ Παρίσι. Ἡ τιμὴ τοῦ ψωμοῦ ρύθμιζε τὴν πολιτικὴ θερμοκρασία τοῦ Παρισίου μὲ τὴν ἀκρίβεια θερμομέτρου, καὶ οἱ παρισινὲς μάζες ἦταν ἡ ἀποφασιστικὴ ἐπαναστατικὴ δύναμη. Δὲν εἶναι τυχαῖο ὅτι ἡ νέα γαλλικὴ τρίχρωμη σημαία συνδύαζε τὸ παλιὸ βασιλικὸ λευκὸ χρῶμα μὲ τὰ κόκκινα καὶ γαλανὰ χρώματα τοῦ Παρισίου.

Ἡ ἔκρηξη τοῦ πολέμου ὠθήσε τὰ πράγματα σὲ ἀποφασιστικὲς ἐξελίξεις, ὁδήγησε, δηλαδή, στὴ δεύτερη ἐπανάσταση τοῦ 1792, στὴ Δημοκρατία τῶν Ἰακωβίνων τοῦ Ἔτους II καί, τελικά, στὸν Ναπολέοντα. Μὲ ἄλλα λόγια, μετέτρεψε τὴν ἱστορία τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασης σὲ ἱστορία τῆς Εὐρώπης.

Δύο δυνάμεις ὠθήσαν τὴ Γαλλία σὲ γενικὸ πόλεμο: ἡ ἄκρα δεξιὰ καὶ ἡ μετριοπαθὴς ἀριστερά. Γιὰ τὸν βασιλιά, τὴ γαλλικὴ ἀριστοκρατία καὶ τοὺς ἀριστοκράτες καὶ κληρικούς φυγάδες, πού πληθύναν ὀλοένα καὶ ἦταν συγκεντρωμένοι σὲ διάφορες δυτικογερμανικὲς πόλεις, ἦταν φανερό ὅτι μόνο ἡ ξένη ἐπέμβαση μποροῦσε νὰ ἐπαναφέρει τὸ παλιὸ καθεστῶς.* Μιὰ τέτοια ἐπέμβαση δὲν μποροῦσε νὰ ὀργανωθεῖ πολὺ εὐκόλα λόγω τῶν περίπλοκων διεθνῶν συνθηκῶν καὶ τῆς σχετικῆς πολιτικῆς ἡρεμίας στὶς ἄλλες χώρες. Ὡστόσο, ἦταν ὄλο καὶ πιὸ φανερό στοὺς ἀπανταχοῦ εὐγενεῖς καὶ τοὺς ἐλέω Θεοῦ ἡγεμόνες ὅτι ἡ ἀποκατάσταση τῆς ἐξουσίας τοῦ Λουδοβίκου ΙΣ' δὲν ἦταν μόνο μιὰ πράξη ταξικῆς ἀλληλεγγύης ἀλλὰ καὶ μιὰ σπουδαία διασφάλιση ἐναντία στὴν ἐξάπλωση τῶν φριχτῶν ἰδεῶν πού διέσπειρε ἡ Γαλλία. Κατὰ συνέπεια, οἱ δυνάμεις γιὰ τὴν ἀνάκτηση τῆς Γαλλίας συσπειρώνονταν στὸ ἐξωτερικό.

Συγχρόνως, οἱ ἴδιοι οἱ μετριοπαθεῖς φιλελεύθεροι, καὶ ἰδίως ἡ ομάδα τῶν πολιτικῶν πού συσπειρώνονταν γύρω ἀπὸ τοὺς ἐκπροσώπους τῆς ἐμπορικῆς περιφέρειας τῆς Gironde, ἀποτελοῦσαν μιὰ φιλοπόλεμη δύναμη. Αὐτὸ συνέβαινε ἐν μέρει διότι κάθε γνήσια ἐπανάσταση τείνει νὰ εἶναι οἰκουμενικὴ. Γιὰ τοὺς Γάλλους, ὅπως καὶ γιὰ τοὺς πολυάριθμους συμπαθοῦντες τοῦ ἐξωτερικοῦ, ἡ ἀπελευθέρωση τῆς Γαλλίας ἦταν ἀπλῶς καὶ μόνο ἡ πρώτη «δόση» τοῦ παγκόσμιου θριάμβου τῆς ἐλευθερίας — μιὰ στάση πού εὐκόλα ὁδήγησε στὴν πεποίθηση ὅτι ἦταν χρέος

* Περίπου 300.000 Γάλλοι ἐκπατρίστηκαν μεταξὺ τοῦ 1789 καὶ τοῦ 1795.⁶

τῆς πατρίδας τῆς ἐπανάστασης νὰ ἀπελευθερώσει ὅλους τοὺς λαοὺς πού στέναζαν κάτω ἀπὸ τὴν καταπίεση καὶ τὴν τυραννία. Ἵπῆρχε ἓνα γνήσια μεγαλόπνευστο καὶ γενναϊόφρον πάθος στοὺς ἐπαναστάτες, μετριοπαθεῖς καὶ ἀδιάλλακτους, νὰ διαδώσουν τὴν ἐλευθερία, μιὰ γνήσια ἀνικανότητα νὰ διαχωρίσουν τὴν ὑπόθεση τοῦ γαλλικοῦ ἔθνους ἀπὸ τὴ μοίρα ὀλάκερης τῆς σκλαβωμένης ἀνθρωπότητας. Τόσο τὸ γαλλικὸ ὅσο καὶ ὅλα τὰ ἄλλα ἐπαναστατικὰ κινήματα ἐμελλε νὰ ἀποδεχτοῦν αὐτὴ τὴν ἀποψη ἢ νὰ τὴν προσαρμόσουν ἀναλόγως, τουλάχιστον ὡς τὸ 1848. Ὅλα τὰ σχέδια γιὰ τὴν ἀπελευθέρωση τῆς Εὐρώπης ὡς τὸ 1848 βασίζονταν σ' ἓναν κοινὸ ξεσηκωμὸ τῶν λαῶν ὑπὸ τὴν ἡγεσία τῶν Γάλλων, γιὰ νὰ ἀνατρέψουν τὶς εὐρωπαϊκὲς δυνάμεις τῆς ἀντίδρασης· καὶ μετὰ τὸ 1830, ἄλλα κινήματα ἐθνικοαπελευθερωτικὰ, ὅπως τὸ ἰταλικὸ ἢ τὸ πολωνικὸ, εἶχαν ἐπίσης τὴν τάση νὰ θεωροῦν τὸ δικὸ τους ἔθνος ἓνα εἶδος Μεσσία, πού ἡ ἀπελευθέρωσή του θὰ ἔφερνε τὴν ἐλευθερία τῶν ἄλλων λαῶν.

Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, ἀπὸ λιγότερο ἰδεαλιστικὴ ἀποψη, ὁ πόλεμος θὰ συνέβαλλε καὶ στὴν ἐπίλυση πολυάριθμων ἐσωτερικῶν προβλημάτων. Ἦταν δελεαστικὸ καὶ εὐκολότατο νὰ ἀποδίδονται οἱ δυσκολίες τοῦ νέου καθεστώτος στὶς μηχανοραφίες τῶν ἐμιγκρέδων καὶ τῶν ξένων τυράννων, καὶ ἔτσι νὰ στρέφεται ἐναντίον τους ἡ λαϊκὴ δυσἀρεσκεία. Πιὸ συγκεκριμένα, οἱ ἐπιχειρηματίες ἰσχυρίζονταν ὅτι οἱ ἀβέβαιες οἰκονομικὲς προοπτικὲς, ἡ ὑποτίμηση τοῦ νομίσματος, καὶ ἄλλα προβλήματα, θὰ μπορούσαν νὰ ἐπιλυθοῦν μόνο ἂν ἐξουδετερονόταν ἡ ἀπειλὴ τῆς ἐπέμβασης. Αὐτοὶ οἱ ἴδιοι καὶ οἱ φορεῖς τῆς ἰδεολογίας τους ἴσως νὰ σκέφτονταν, ρίχνοντας μιὰ ματιὰ στὸ ἱστορικὸ τῆς Βρετανίας, ὅτι ἡ οἰκονομικὴ ὑπεροχὴ ἦταν γέννημα τῆς συστηματικῆς ἐπιθετικότη-
τας. (Ὁ 18ος αἰώνας ἦταν ἐποχὴ πού οἱ ἐπιτυχημένοι ἐπιχειρηματίες κάθε ἄλλο παρά ἀφοσιωμένοι στὴν ὑπόθεση τῆς εἰρήνης ἦταν.) Ἐξάλ-
λου, μὲ τὴν ἔκρηξή του ὁ πόλεμος μποροῦσε νὰ ἀποφέρει κέρδη. Γιὰ ὅλους αὐτοὺς τοὺς λόγους, ἡ πλειοψηφία τῆς νέας Νομοθετικῆς Συνέ-
λευσης, μὲ ἐξαίρεση μιὰ μικρὴ δεξιὰ καὶ μιὰ μικρὴ ἀριστερὰ πτέρυγα
ὑπὸ τὸν Ροβεσπιέρο, προπαγάνδιζαν τὸν πόλεμο. Γιὰ τοὺς λόγους αὐτοὺς
ἐπίσης, ὅταν ἦρθε ὁ πόλεμος, οἱ κατακτήσεις τῆς ἐπανάστασης ἄρχισαν
νὰ συνδυάζουν τὴν ἀπελευθέρωση, τὴν ἐκμετάλλευση καὶ τὸν πολιτικὸ
ἀντιπερισπασμό.

Ὁ πόλεμος κηρύχθηκε τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1792. Ἡ ἦττα, πού ὁ λαὸς

(άρκετὰ εὐλογα) ἀπέδωσε σὲ βασιλικὴ δολιοφθορὰ καὶ σὲ προδοσία, ἔφερε τὴ στροφή πρὸς τὸν ριζοσπαστισμό. Τὸν Αὐγουστο-Σεπτέμβριο ἀνατράπηκε ἡ μοναρχία, ἐγκαθιδρύθηκε ἡ μία καὶ ἀδιαίρετη Δημοκρατία, κηρύχθηκε νέα ἐποχὴ στὴν ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητας μὲ τὴν καθιέρωση τοῦ Ἔτους I τοῦ ἐπαναστατικοῦ ἡμερολογίου, ὅλα αὐτὰ μὲ τὴν ἐνοπλὴ δράση τῶν «ξεβράκωτων» μαζῶν τοῦ Παρισιοῦ. Ἡ σιδηρὰ καὶ ἥρωικὴ ἐποχὴ τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασης ἄρχισε μὲ τὶς σφαγὲς τῶν πολιτικῶν κρατουμένων, τὶς ἐκλογὲς γιὰ τὴν Ἐθνοσυνέλευση — τὴν πιὸ ἀξιοσημείωτη ἴσως συνέλευση στὴν ἱστορία τοῦ κοινοβουλευτισμοῦ— καὶ τὸ κάλεσμα γιὰ ὀλοκληρωτικὴ ἀντίσταση ἐναντὶα στοὺς εἰσβολεῖς. Ὁ βασιλιάς φυλακίστηκε, ἡ ξένη εἰσβολὴ ἀναχαιτίστηκε μὲ μιὰ χωρὶς ἐξάρσεις μονομαχία τοῦ πυροβολικοῦ στὸ Valmy.

Οἱ ἐπαναστατικοὶ πόλεμοι ἐπιβάλλουν τὴ δική τους λογικὴ. Τὸ κόμμα πού δέσποζε στὴ νέα Συνέλευση ἦταν οἱ Γιρονδῖνοι, πολεμοχαρεῖς στὸ ἐξωτερικὸ καὶ μετριοπαθεῖς στὸ ἐσωτερικὸ, ἓνα σῶμα κοινοβουλευτικῶν ρητόρων μὲ γοητεία καὶ εὐφυΐα, πού ἐκπροσωποῦσε τοὺς μεγαλοεπιχειρηματίες, τοὺς ἐπαρχιώτες ἀστοὺς καὶ πολλοὺς διανοουμένους περιωπῆς. Ἡ πολιτικὴ τους ἦταν ἐντελῶς ἀνέφικτη. Γιατὶ μόνο τὰ κράτη πού ξεκινοῦν περιορισμένης κλίμακας ἐκστρατείες μὲ μόνιμες τακτικὲς δυνάμεις ἔχουν ἐλπίδες νὰ κατορθώσουν νὰ κρατήσουν τὸν πόλεμο καὶ τὶς ἐσωτερικὲς τους ὑποθέσεις σὲ διαφορετικὰ στεγανά, ὅπως ἀκριβῶς ἔκαναν τότε στὴ Βρετανία οἱ κυρίες καὶ οἱ κύριοι στὰ μυθιστορήματα τῆς Jane Austen. Ἡ Ἐπανάσταση, οὔτε ἐξαπέλυσε περιορισμένης κλίμακας πολεμικὴ ἐκστρατεία οὔτε διέθετε μόνιμες δυνάμεις: ὁ πόλεμός της ταλαντευόταν ἀνάμεσα στὴν ὑψιστὴ νίκη τῆς παγκόσμιας ἐπανάστασης καὶ τὴ μέγιστη ἦττα πού σήμαινε ὀλοκληρωτικὴ ἀντεπανάσταση, ἐνῶ ὁ στρατός της —ὅ,τι ἀπέμενε ἀπὸ τὸν παλιὸ γαλλικὸ στρατό— ἦταν ἀναποτελεσματικὸς καὶ ἀναξιόπιστος. Ὁ ἐπιφανὴς στρατηγὸς τῆς Ἐπανάστασης Dumouriez ἐμελλε σύντομα νὰ λιποτακτῆσει πρὸς τὸν ἐχθρό. Μόνο καινοτόμες καὶ ἐπαναστατικὲς μέθοδοι ἦταν δυνατὸ νὰ νικήσουν σ' ἓναν τέτοιο πόλεμο, ἔστω καὶ ἂν νίκη σήμαινε ἀπλὰ καὶ μόνο τὴν ἦττα τῆς ξένης ἐπέμβασης. Τέτοιες μέθοδοι ἐπινοήθηκαν πράγματι. Κατὰ τὴ διάρκεια τῆς κρίσης της, ἡ νεαρὴ Γαλλικὴ Δημοκρατία ἀνακάλυψε ἢ ἐπινόησε τὸν ὀλοκληρωτικὸ πόλεμο: τὴν πλήρη κινητοποίηση τῶν πόρων τοῦ ἔθνους μὲ τὴ στρατολόγηση, τὴν ἐπιβολὴ δελτίων τροφίμων καὶ μιὰ αὐστηρὰ ἐλεγχόμενη

πολεμικὴ οἰκονομία, καθὼς καὶ τὴν οὐσιαστικὴ κατάργηση, στὸ ἐσωτερικὸ καὶ τὸ ἐξωτερικὸ, τῆς διάκρισης μεταξὺ στρατιωτῶν καὶ πολιτῶν. Τὸ πόσο φρικιαστικὲς ἦταν οἱ ἐπιπτώσεις τῆς ἀνακάλυψης αὐτῆς ἔγινε σαφὲς μόνο στὴ δική μας ἱστορικὴ ἐποχὴ. Ἐφόσον ὁ ἐπαναστατικὸς πόλεμος τοῦ 1792-94 παρέμεινε ἓνα μεμονωμένο ἐπεισόδιο, οἱ περισσότεροι παρατηρητὲς τοῦ 19ου αἰῶνα δὲν μπορούσαν νὰ βγάλουν παρὰ ἓνα συμπέρασμα μόνο (ὡστόσο, κατὰ τὴν ὕστερη βικτωριανὴ ἐποχὴ, νὰ ξεχαστεῖ κι αὐτὸ ἀκόμη) ὅτι οἱ πόλεμοι ὀδηγοῦν σὲ ἐπαναστάσεις, καὶ οἱ ἐπαναστάσεις κερδίζουν πολέμους πού διαφορετικὰ δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ κερδηθοῦν. Μόνο σήμερα μπορούμε νὰ δοῦμε ὅτι ἡ Δημοκρατία τῶν Ἰακωβίνων καὶ ἡ «Τρομοκρατία» τοῦ 1793-94 ἐξηγοῦνται μόνο μὲ ὄρους πού θὰ ταίριαζαν σὲ ἓναν σύγχρονο ὀλοκληρωτικὸ πόλεμο.

Οἱ Ξεβράκωτοι ἐπιδοκίμασαν τὴν ἐπαναστατικὴ πολεμικὴ κυβερνηση ὄχι μόνο διότι, δικαιολογημένα, ὑποστήριζαν ὅτι ἔτσι θὰ νικούσαν τὴν ἀντεπανάσταση καὶ τὴν ξένη ἐπέμβαση, ἀλλὰ καὶ ἐπειδὴ οἱ μέθοδοί της κινητοποιοῦσαν τὸ λαὸ καὶ ἔφερναν πιὸ κοντὰ τὸ ὄραμα τῆς κοινωνικῆς δικαιοσύνης. (Παρέβλεπαν τὸ γεγονός ὅτι κανένας πραγματικὸς σύγχρονος πόλεμος δὲν συμβιβάζεται μὲ τὴν ἀποκεντρωμένη βολонταριστικὴ καὶ ἄμεση δημοκρατία πού οἱ ἴδιοι εὐαγγελίζονταν.) Οἱ Γιρονδῖνοι, ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, ἔτρεμαν τὶς πολιτικὲς συνέπειες τοῦ συνδυασμοῦ τῆς μαζικῆς ἐπανάστασης καὶ τοῦ πολέμου πού οἱ ἴδιοι εἶχαν ἐξαπολύσει. Οὔτε εἶχαν τὰ ἐφόδια νὰ συναγωνιστοῦν τὴν ἀριστερά. Δὲν ἤθελαν νὰ δικάσουν ἢ νὰ ἐκτελέσουν τὸ βασιλιά, ἀλλὰ ἔπρεπε νὰ ἀναμετρηθοῦν μὲ τοὺς ἀνταγωνιστὲς τους «Ὀρεινοὺς» (Ἰακωβίνους) γι' αὐτὸ τὸ σύμβολο ἐπαναστατικοῦ ζήλου· τὸ κύρος τὸ ἀπέκτησαν οἱ Ὀρεινοὶ καὶ ὄχι αὐτοί. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, ἤθελαν πράγματι νὰ ἐπεκτείνουν τὸν πόλεμο ὥστε νὰ πάρει διαστάσεις γενικῆς ἰδεολογικῆς σταυροφορίας ἀπελευθέρωσης καὶ ἄμεσης πρόκλησης γιὰ τὸν μεγάλο οἰκονομικὸ ἀνταγωνιστὴ, τὴ Βρετανία. Τὸ στόχο αὐτὸ τὸν πέτυχαν. Ὡς τὸν Μάρτιο τοῦ 1793 ἡ Γαλλία ἦταν σὲ ἐμπόλεμη κατάσταση μὲ τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς Εὐρώπης καὶ εἶχε ἀρχίσει τὶς ξένες προσαρτήσεις (τὶς ὁποῖες νομιμοποιῶσε τὸ καινούριο δόγμα τοῦ δικαιώματος τῆς Γαλλίας γιὰ τὰ «φυσικὰ της σύνορα»). Ἀλλὰ ἡ ἐπέκταση τοῦ πολέμου, καὶ πολὺ περισσότερο τὸ γεγονός ὅτι δὲν εἶχε καλὴ ἐξέλιξη, δυνάμωνε ἀπλῶς τὴν ἀριστερά, μιὰ πού μόνο αὐτὴ μπορούσε νὰ τὸν κερδίσει. Ὑποχωρώντας νικημένοι οἱ Γιρονδῖνοι ὀδηγήθηκαν τελικὰ σὲ

κακά υπολογισμένες επιθέσεις κατά της άριστερας, που σύντομα μεταβλήθηκαν σε οργανωμένη εξέγερση της επαρχίας κατά του Παρισίου. Ένα αϊφνίδιο χτύπημα των Ξεβράκωτων την κατέπνιξε στις 2 'Ιουνίου 1793. Η ώρα της Δημοκρατίας των 'Ιακωβίνων είχε σημάνει.

III

Όταν κάποιος μορφωμένος άνθρωπος σκέφτεται τη Γαλλική Έπανάσταση, του έρχονται κυρίως στο νου τὰ γεγονότα του 1789, και ιδίως η Δημοκρατία των 'Ιακωβίνων του Έτους II. Ο αύστηρά τυπικός Ροβεσπιέρος, ο τεράστιος και λάγνος Danton, η παγερή επαναστατική κομψότητα του Saint-Just, ο άξεστος Marat, η Έπιτροπή Κοινής Σωτηρίας, τὸ επαναστατικὸ δικαστήριό και η λαϊμητόμος εἶναι οἱ εἰκόνες πὸ ἔχουμε πῖο καθαρά στο μυαλό μας. Ἀκόμη και τὰ ὀνόματα τῶν μετριοπαθῶν επαναστατῶν πὸ ἐμφανίστηκαν ἀνάμεσα στον Mirabeau και τὸν Lafayette τὸ 1789 και στοὺς 'Ιακωβίνους ἡγέτες τὸ 1793 ἔχουν σβηστεῖ ἀπὸ τὴ μνήμη ὄλων, ἐκτὸς τῶν ἱστορικῶν. Τοὺς Γιρονδίνους τοὺς θυμᾶται κανεὶς μόνο ὡς ὀμάδα, και ἴσως γιὰ τὶς πολιτικὰ ἀσήμαντες ἀλλὰ ρομαντικὲς γυναῖκες πὸ συνδέονταν μαζί τους —τὴ Madame Roland ἢ τὴ Charlotte Corday. Ποιός, ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς εἰδικούς, γνωρίζει ἀκόμη και τὰ ὀνόματα τοῦ Brissot, τοῦ Vergniaud, τοῦ Guadet και τῶν ὑπολοίπων; Οἱ συντηρητικοὶ δημιούργησαν μιὰ εἰκόνα τῆς Τρομοκρατίας, τῆς δικτατορίας και τῆς ἀχαλίνωτης ὑστερικής αἰμοβορίας πὸ ἀντεξε στο χρόνο, μολοντί, με τὰ κριτήρια τοῦ 20οῦ αἰῶνα, και μάλιστα με τὰ κριτήρια τῶν ἐνεργειῶν τῶν συντηρητικῶν γιὰ νὰ καταπνίξουν τὴν κοινωνικὴ ἐπανάσταση (παράδειγμα οἱ σφαγὲς μετὰ τὴν Παρισινὴ Κομὸνα τοῦ 1871), οἱ μαζικὲς θανατώσεις τῆς περιόδου τῆς Τρομοκρατίας ἦταν σχετικὰ περιορισμένης κλίμακας: 17.000 ἐπίσημες ἐκτελέσεις σὲ διάστημα 14 μηνῶν.⁷ Οἱ επαναστάτες, ιδίως στὴ Γαλλία, τὴν εἶδαν ὡς τὴν πρώτη δημοκρατία τοῦ λαοῦ, ὡς πηγὴ ἔμπνευσης ὄλων τῶν μεταγενέστερων ἐξεγέρσεων. Γιὰ ὄλους ἦταν μιὰ ἐποχὴ πὸ δὲν μπορεῖ νὰ μετρηθεῖ με κοινὰ ἀνθρώπινα κριτήρια.

Αὐτὸ εἶναι ἀλήθεια. Ἀλλὰ γιὰ τὸν ἀνυποχώρητο Γάλλο μεσοαστό, πὸ ὑποστήριζε τὴν Τρομοκρατία, δὲν ἦταν οὔτε παθολογικὸ οὔτε ἀποκαλυπτικὸ, ἀλλὰ πρῶτα και κύρια ἡ μόνη ἀποτελεσματικὴ μέθοδος προστασίας τῆς χώρας. Αὐτὸ τὸ κατόρθωσε πράγματι ἡ Δημοκρατία τῶν 'Ιακωβίνων, και τὰ ἐπιτεύγματά της ἦταν ὑπεράνθρωπα. Τὸν

'Ιούνιο τοῦ 1793, 60 ἀπὸ τοὺς 80 νομοὺς τῆς Γαλλίας εἶχαν ἐξεγερθεῖ κατά τοῦ Παρισίου· τὰ στρατεύματα τῶν Γερμανῶν πριγκίπων εἰσέβαλαν στὴ Γαλλία ἀπὸ τὸ βορρὰ και τὴν ἀνατολή· οἱ Βρετανοὶ ἐξαπέλυσαν ἐπίθεση ἀπὸ τὸ νότο και τὴ δύση· ἡ χώρα ἦταν ἀνίσχυρη και χρεοκοπημένη. Δεκατέσσερις μῆνες ἀργότερα, ὀλόκληρη ἡ Γαλλία ἦταν ὑπὸ σταθερὸ ἔλεγχο, οἱ εἰσβολεῖς εἶχαν ἐκδιωχθεῖ, ὁ γαλλικὸς στρατὸς εἶχε καταλάβει με τὴ σειρά του τὸ Βέλγιο και ἔτοιμαζόταν νὰ μπεῖ στὴν εἰκοσαετία ἑνὸς σχεδὸν ἀδιάκοπου και ἀβίαστου στρατιωτικοῦ θριάμβου. Καὶ ὅμως, ὡς τὸν Μάρτιο τοῦ 1794, ἕνας στρατὸς τριπλάσιος σὲ μέγεθος ἀπὸ τὸν παλιὸ κατάφερε νὰ συντηρεῖται στο μισὸ κόστος τοῦ Μαρτίου 1793, και ἡ ἀξία τοῦ γαλλικοῦ νομίσματος (ἢ μᾶλλον τῶν χάρτινων assignats πὸ εἶχαν σὲ μεγάλο βαθμὸ ἀντικαταστήσει) ἔμενε σχεδὸν σταθερὴ, σὲ ἔντονη ἀντίθεση τόσο με τὸ παρελθὸν ὅσο και με τὸ μέλλον. Ἐτσι ἐξηγεῖται τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ 'Ιακωβίνος Jeanbon St André, μέλος τῆς Έπιτροπῆς Κοινῆς Σωτηρίας, ὁ ὁποῖος, μολοντί ἀκραιφνῆς ρεπουμπλικανός, ἔγινε ἀργότερα ἕνας ἀπὸ τοὺς ἰκανότερους νομάρχες τοῦ Ναπολέοντα, ἔβλεπε με περιφρόνηση τὴν αὐτοκρατορικὴ Γαλλία, ἔτσι καθὼς κλυδωνιζόταν μετὰ τὶς ἡττες τοῦ 1812-13. Ἡ Δημοκρατία τοῦ Έτους II εἶχε ἀντιμετωπίσει με ἐπιτυχία και με λιγότερους πόρους χειρότερες κρίσεις.*

Γιὰ τέτοιους ἀνθρώπους, ὅπως και γιὰ τὴν πλειοψηφία τῆς Έθνοσυνέλευσης, πὸ στὴν οὐσία κράτησε τὸν ἔλεγχο σ' ὄλη αὐτὴ τὴν ἡρωικὴ περίοδο, ἡ ἐπιλογή ἦταν ἀπλή: ἢ ἡ Τρομοκρατία με ὄλα τὰ μειονεκτήματά της, ἀπὸ τὴν ἀποψη τῆς μεσαίας τάξης, ἢ ἡ καταστροφὴ τῆς Έπανάστασης, ἢ διάλυση τοῦ ἔθνικοῦ κράτους και πιθανὸν —δὲν ὑπῆρχε ἄλλωστε τὸ παράδειγμα τῆς Πολωνίας;— ἢ ἐξαφάνιση τῆς χώρας. Πιθανότατα, ἀν ἡ Γαλλία δὲν περνοῦσε τρομακτικὴ κρίση, πολλοὶ ἀπ' αὐτοὺς θὰ προτιμοῦσαν ἕνα λιγότερο σιδερένιο καθεστῶς και ἀσφαλῶς μιὰ λιγότερο αὐστηρὰ ἐλεγχόμενη οἰκονομία: ἡ πτώση τοῦ Ροβε-

* «Ξέρετε ποιά κυβέρνηση (νίκησε); [...] Μιὰ κυβέρνηση τῆς Συνέλευσης. Μιὰ κυβέρνηση φλογερῶν 'Ιακωβίνων με κόκκινους σκούφους, πὸ φοροῦσαν ρούχα ἀπὸ ἄδρὸ μάλινο ὕφασμα, ξύλινα παπούτσια, και ζοῦσαν μονάχα με σκέτο ψωμί και κακὴ μίρα, και πέφταν νὰ κοιμηθοῦν σὲ στρώματα ἀπλωμένα στο πάτωμα τῆς αἴθουσας ὅπου συνεδρίαζαν· κι αὐτὸ, ὅταν ἦταν πολὺ κουρασμένοι γιὰ νὰ μείνουν ζύπνιοι και νὰ συζητήσουν περισσότερο. Τέτοιοι ἀνθρώποι ἔσωσαν τὴ Γαλλία. Ἦμουν ἕνας ἀπὸ αὐτοὺς, κύριοι. Καὶ ἐδῶ, ὅπως και στὰ διαμερίσματα τοῦ Αὐτοκράτορα ὅπου πρόκειται νὰ μπῶ σὲ λίγο, καυχίμαι γι' αὐτό.» J. Savant, *Les Préfets de Napoléon* (1958), σσ. 111-112.

σπιέρου οδήγησε σε μιὰ ἐπιδημία ἀνεξέλεγκτης οἰκονομίας καὶ φαύλων κομπιναδόρων, πού συνακόλουθα κορυφώθηκε μὲ τὸν καλπάζοντα πληθωρισμὸ καὶ τὴν ἐθνικὴ χρεοκοπία τοῦ 1797. Ἄλλα κι ἀπὸ τὴν πιὸ στενὴ ἀποψη, οἱ προοπτικὲς τῆς γαλλικῆς μεσαιᾶς τάξης ἐξαρτώνταν ἄμεσα ἀπὸ τὶς προοπτικὲς ἐνὸς ἐνιαίου, ἰσχυροῦ καὶ συγκεντρωτικοῦ ἐθνικοῦ κράτους. Μποροῦσε, ἄλλωστε, ἡ Ἐπανάσταση, πού στὴν οὐσία εἶχε πλάσει τοὺς ὅρους «ἔθνος» καὶ «πατριωτισμὸς» μὲ τὴ σύγχρονη ἔννοιά τους, νὰ ἐγκαταλείψει τὴν *grande nation*;

Τὸ πρῶτο μέλημα τοῦ καθεστώτος τῶν Ἰακωβίνων ἦταν νὰ κινητοποιήσουν μαζικὴ ὑποστήριξη ἐναντία στοὺς διαφωνοῦντες Γιρονδίνους καὶ τοὺς ἐπαρχιωτὲς προύχοντες, καθὼς καὶ νὰ διατηρήσουν τὴν ἤδη κινητοποιημένη ὑποστήριξη τῶν Παριζιάνων Ξεβράκωτων, πού μερικὰ ἀπὸ τὰ αἰτήματά τους γιὰ ἐπαναστατικὸ πόλεμο —γενικὴ στρατολογία (*levée en masse*), τρομοκρατία ἐναντία στοὺς «προδότες» καὶ γενικὸς ἔλεγχος τῶν τιμῶν (τὸ «*maximum*») — συνέπιπταν ἄλλωστε μὲ τὴ νοοτροπία τῶν Ἰακωβίνων, μολονότι τὰ ἄλλα τους αἰτήματα τελικὰ ἀποδείχτηκαν ὀχληρά. Ἐξαγγέλθηκε ἓνα κάπως ριζοσπαστικότερο νέο σύνταγμα, πού ὡς τότε τὸ καθυστεροῦσαν οἱ Γιρονδῖνοι. Σύμφωνα μὲ τὸ ἐπιβλητικὸ ἀλλὰ ὑπερβολικὰ θεωρητικὸ αὐτὸ ἔγγραφο, ὁ λαὸς ἀποκτοῦσε γενικὸ δικαίωμα ψήφου, τὸ δικαίωμα τῆς ἐξέγερσης, τὸ δικαίωμα στὴν ἐργασία ἢ στὰ μέσα συντήρησής του καὶ —τὸ σπουδαιότερο— τὸ σύνταγμα αὐτὸ περιλάμβανε ἐπίσημη δήλωση ὅτι ἡ εὐτυχία ὄλων ἦταν ὁ στόχος τῆς κυβερνήσεως καὶ ὅτι τὰ δικαιώματα τοῦ λαοῦ δὲν θὰ ὑπῆρχαν ἀπλῶς, ἀλλὰ θὰ ἀσκοῦνταν καὶ ἔμπρακτα. Ἦταν τὸ πρῶτο γνήσια δημοκρατικὸ σύνταγμα πού θεσπιζόταν ἀπὸ ἓνα σύγχρονο κράτος. Πιὸ συγκεκριμένα, οἱ Ἰακωβῖνοι κατάργησαν χωρὶς ἀποζημίωση ὅλα τὰ φεουδαλικά δικαιώματα πού εἶχαν ἀπομείνει, βελτίωσαν τὶς εὐκαιρίες τῶν μικροαγοραστῶν νὰ ἀγοράσουν τὴν δημευμένη γῆ τῶν ἐμιγκρέδων καὶ —λίγους μῆνες ἀργότερα— κατάργησαν τὴ δουλεία στὶς γαλλικὲς ἀποικίες γιὰ νὰ ἐνθαρρύνουν τοὺς νέγρους τοῦ San Domingo νὰ πολεμήσουν γιὰ τὴ Δημοκρατία ἐναντία στοὺς Ἀγγλους. Τὰ μέτρα αὐτὰ εἶχαν σημαντικότερα ἀποτελέσματα. Στὴν Ἀμερικὴ συνέβαλαν στὴ δημιουργία τοῦ πρώτου ἀνεξάρτητου ἐπαναστατικοῦ ἡγέτη περιωπῆς, τοῦ Tousseint-Louverture.* Στὴ Γαλλία θεμελίωσαν αὐτὸ τὸ ἀπόρθητο προπύρ-

* Ἡ ἀποτυχία τῆς Γαλλίας τοῦ Ναπολέοντα νὰ ἀνακαταλάβει τὴν Ἄιτι ἦταν ἓνας ἀπὸ τοὺς κύριους λόγους γιὰ τὴν ἐκποίηση ὁλόκληρης τῆς ὑπόλοιπης Ἀμερικανι-

γιο τῶν μικρομεσαίων ἀγροτῶν-ἰδιοκτητῶν, μικροτεχνιτῶν καὶ καταστηματάρχων, οἰκονομικὰ ὀπισθοδρομικῶν ἀλλὰ ἀφοσιωμένων μὲ πάθος στὴν Ἐπανάσταση καὶ τὴ Δημοκρατία, πού κυριάρχησε ἀπὸ τότε στὴ ζωὴ τῆς χώρας. Ὁ καπιταλιστικὸς μετασχηματισμὸς τῆς γεωργίας καὶ τῶν μικρῶν ἐπιχειρήσεων, βασικὸς ὅρος γιὰ τὴν ταχεία οἰκονομικὴ ἀνάπτυξη, ἐπιβραδύνθηκε σὲ ρυθμὸ «σημειωτῶν», καὶ μαζί του ὁ ρυθμὸς τοῦ ἐξαστισμοῦ, ἡ ἐπέκταση τῆς ἐσωτερικῆς ἀγορᾶς, ὁ πολλαπλασιασμὸς τῆς ἐργατικῆς τάξης καὶ, κατὰ συνέπεια, ἡ περαιτέρω πρόοδος τῆς προλεταριακῆς ἐπανάστασης. Τόσο οἱ μεγάλες ἐπιχειρήσεις ὅσο καὶ τὸ ἐργατικὸ κίνημα ἦταν καταδικασμένα νὰ παραμείνουν φαινόμενα μειοψηφίας στὴ Γαλλία, νησίδες σὲ μιὰ θάλασσα μικρομπακάληδων, ἀγροτῶν-μικροἰδιοκτητῶν καὶ καφετζήδων (πρβλ. Κεφάλαιο Θ').

Τὸ κέντρο βάρους τῆς νέας κυβερνήσεως, πού ἀντιπροσώπευε τὴ συμμαχία Ἰακωβίνων καὶ Ξεβράκωτων, μετατοπίστηκε συνεπῶς μὲ ὀξυδέρκεια πρὸς τὰ ἀριστερά. Ἡ μετατόπιση αὐτὴ ἀπεικονίστηκε στὴν ἀνασύσταση τῆς Ἐπιτροπῆς Κοινῆς Σωτηρίας, πού γρήγορα ἔγινε τὸ πραγματικὸ πολεμικὸ συμβούλιο τῆς Γαλλίας. Ἐχασε τὸν Danton, ἓναν ἰσχυρὸ, ἄσωτο, διεφθαρμένο μᾶλλον ἀλλὰ ἐξαιρετικὰ ταλαντοῦχο ἐπαναστάτη, πιὸ μετριοπαθῆ ἀπὸ ὅ,τι φαινόταν (εἶχε διατελέσει ὑπουργὸς στὴν τελευταία βασιλικὴ κυβέρνηση), καὶ κέρδισε τὸν Μαξιμιλιανὸ Ροβεσπιέρου, πού ἔγινε τὸ πιὸ σημαῖνον μέλος τῆς. Λίγοι ἱστορικοὶ ἔμειναν ἀμερόληπτοι ἀπέναντι σ' αὐτὸν τὸν κομψευόμενον, ἀσθενικό, φανατικὸ δικηγόρο μὲ τὴν κάπως ὑπερβολικὴ αἴσθησις ὅτι ὁ ἴδιος εἶχε τὸ μονοπώλιο τῆς ἀρετῆς· κι αὐτὸ ἐπειδὴ ἐνσαρκώνει ἀκόμη τὸ τρομερὸ καὶ ἐνδοξὸ Ἔτος II, πού δὲν ἀφήνει κανέναν ἀδιάφορο. Δὲν ἦταν εὐχάριστος ἄνθρωπος· ἀκόμη καὶ ὅσοι πιστεύουν πὼς εἶχε δίκιο, σήμερα φαίνεται νὰ προτιμοῦν τὴν ἀστραφτερὴ μαθηματικὴ ἀκαμψία τῆς γνώμης τοῦ ἀρχιτέκτονα τῶν «σπαρτιατικῶν παραδείσων», τοῦ νεαροῦ Saint-Just. Δὲν ἦταν μεγάλος ἄνδρας, καὶ συχνὰ τὶς ἀντιλήψεις του τὶς χαρακτηρίζει στενότητα. Ἄλλὰ εἶναι τὸ μόνο ἄτομο πού ἀναδείχτηκε ἀπὸ τὴν Ἐπανάσταση (ἐκτὸς ἀπὸ τὸν Ναπολέοντα) γιὰ τὸ ὅποιο ἀναπτύχθηκε ἓνα εἶδος λατρείας. Κι αὐτὸ γιὰ τὸν ἴδιο, ὅπως καὶ γιὰ τὴν ἱστορία, ἡ Δημοκρατία τῶν Ἰακωβίνων δὲν ἦταν ἓνα ἐργαλεῖο πού θὰ κῆς Αὐτοκρατορίας, πού πωληθῆκε κατὰ τὴν «ἀγορὰ τῆς Λουιζιάνας» (1803) στὶς ΗΠΑ. Ἔτσι, μιὰ ἀκόμη συνέπεια τῆς ἐξάπλωσης τοῦ Ἰακωβινισμοῦ στὴν Ἀμερικὴ ἦταν νὰ γίνουν οἱ ΗΠΑ μεγάλη δύναμη στὸ ἐπίπεδο ὁλόκληρης τῆς ἡπείρου.

κέρδιζε πολέμους, αλλά ένα ιδεώδες: η τρομερή και ένδοξη βασιλεία της δικαιοσύνης και της αρετής, όπου όλοι οι καλοί πολίτες ήταν ίσοι στα μάτια του έθνους και ο λαός συνέτριβε τους προδότες. Ο Jean-Jacques Rousseau (πρβλ. σσ. 349-350) και η χρυστάλλινη πίστη στην όρθοφροσύνη του έδιναν τη δύναμή του. Δεν είχε επισήμως δικτατορικές εξουσίες ή αξίωμα, έφόσον ήταν απλό μέλος της Έπιτροπής Κοινής Σωτηρίας, που με τη σειρά της ήταν μια ύποεπιτροπή —ή ισχυρότερη αν και ουδέποτε πανίσχυρη— της Συνέλευσης. Η δύναμή του ήταν η δύναμη του λαού, των μαζών του Παρισιού· η τρομοκρατία του, δική τους τρομοκρατία. "Όταν τον έγκατέλειψαν, έπεσε κι αυτός.

Η τραγωδία του Ροβεσπιέρου και της Δημοκρατίας των Ίακωβίνων ήταν ότι οι ίδιοι συχνά ύποχρεώνονταν να αποξενώσουν τους ύποστηρικτές τους. Το πολίτευμα ήταν μία συμμαχία της μεσαιάς τάξης με τις εργαζόμενες μάζες, αλλά για τους Ίακωβίνους της μεσαιάς τάξης οι παραχωρήσεις στους Ξεβράκωτους ήταν άνεκτες μόνο έφόσον κρατούσαν τις μάζες άφοσιωμένες στο καθεστώς, χωρίς να τρομοκρατούνται οι ιδιοκτήτες· και στους κόλπους της συμμαχίας, οι Ίακωβίνοι της μεσαιάς τάξης είχαν την άποφασιστική δύναμη. Άλλωστε, οι ίδιες οι ανάγκες του πολέμου ύποχρέωναν κάθε κυβέρνηση να απαιτεί συγκεντρωτισμό και πειθαρχία εις βάρος της ελεύθερης, τοπικής, άμεσης δημοκρατίας των λεσχών και των συνοικιών, της έκτακτης έθελοντικής πολιτοφυλακής, των ελεύθερων έκλογών και των έπιχειρηματολογιών τους, στις όποιες εύδοκιμούσαν οι Ξεβράκωτοι. Η διεργασία που κατά τη διάρκεια του Ίσπανικού Έμφύλιου Πολέμου του 1936-39 ενίσχυσε τους κομμουνιστές εις βάρος των αναρχικών, δυνάμωνε και τους Ίακωβίνους του τύπου του Saint-Just εις βάρος των Ξεβράκωτων του Hébert. Ός το 1794 η κυβέρνηση και οι πολιτικές διεργασίες είχαν αποκτήσει μονολιθικό χαρακτήρα και χειραγωγούνταν από άμεσους πράκτορες της Έπιτροπής ή της Συνέλευσης —μέσω αντιπροσώπων *en mission**— και από μία μεγάλη ομάδα Ίακωβίνων αξιωματικών και αξιωματούχων σε σύνδεση με τοπικές κομματικές οργανώσεις. Τέλος, οι οικονομικές ανάγκες του πολέμου αποξένωσαν το λαό. Στις πόλεις, ο έλεγχος των τιμών και το δελτίο στα τρόφιμα ώφελοῦσαν τις μάζες, αλλά τις ζημίωνε το αντίστοιχο πάγωμα των ήμερομισθίων. Στην ύπαιθρο, η

* εν άποστολή (Σ. τ. Μ.).

συστηματική επίταξη τροφίμων (που πρώτοι οι Ξεβράκωτοι της πόλης είχαν ύποστηρίξει) αποξένωσαν την άγροτιά.

Οι μάζες, συνεπώς, άποτραβήχτηκαν με δυσaráσκεια ή, άπορημένες και χολωμένες, πέρασαν στην παθητικότητα, ιδίως μετά τη δίκη και την εκτέλεση των όπαδών του Hébert, των πιό άπροκάλυπτων εκπροσώπων των Ξεβράκωτων. Στο μεταξύ, οι μετριοπαθείς όπαδοί πανικοβλήθηκαν από την επίθεση στη δεξιά αντίπολίτευση, έπικεφαλής της όποιας ήταν τώρα ο Danton. Η φατρία αυτή είχε προσφέρει καταφύγιο σε πολυάριθμους κομπιναδόρους, κερδοσκόπους, μαυραγορίτες και άλλα διεφθαρμένα στοιχεία, που όμως συσώρευαν κεφάλαια. Κι αυτό έγινε πολύ πιό εύκολα, μιá και ο ίδιος ο Danton συνδύαζε τὰ άμοραλιστικά στοιχεία του καλοζωιστή, του ελεύθερου έρωτα και της σπατάλης, που εμφανίζονται στα αρχικά στάδια κάθε κοινωνικής επανάστασης, ώσπου να τὰ ύπερνικήσει ο σκληρός πουριτανισμός που τελικά πάντοτε κυριαρχεί. Τους Danton της ιστορίας τους νικούν πάντοτε οι Ροβεσπιέροι (ή όσοι προσπαθούν να μιμηθούν τους Ροβεσπιέρους), διότι η άυστηρή και στενόμυαλη άφοσίωση μπορεί να πετύχει εκεί που δεν τὸ μπορεί ο μποιεμισμός. Όστόσο, αν ο Ροβεσπιέρος κέρδισε κάποια ύποστήριξη επειδή εξέλειψε τη διαφθορά —που άλλωστε έξυπηρετούσε την ύπόθεση του πολέμου— οι έπιπλέον περιορισμοί στην έλευθερία και στον πλουτισμό θορυβούσαν περισσότερο τον έπιχειρηματία. Τέλος, σε πολύ μικρό μονάχα τμήμα της κοινής γνώμης άρεσαν οι κάπως άλλοπρόσαλλες ιδεολογικές παραπλανήσεις της περιόδου —οι συστηματικές έστρατείες άποχριστιανισμού (που όφείλονταν στο ζήλο των Ξεβράκωτων) και η νέα πολιτική θρησκεία του Άνωτάτου Όντος που θέσπισε ο Ροβεσπιέρος, και που οι τελετές της άποσκοπούσαν στο να έξουδετερώσουν τους άθεους και να θέσουν σε έφαρμογή τις ήθικες έπιταγές του θείου Jean-Jacques (Ρουσώ). Και ο σταθερός συριγμός της λαιμητόμου θύμιζε σε όλους τους πολιτικούς ότι κανείς τους δεν ήταν πραγματικά άσφαλής.

Ός τον Άπρίλιο του 1794, άριστεροι και δεξιοί είχαν όδηγηθεί στη λαιμητόμο, και οι Ροβεσπιερίκοι ήταν συνεπώς πολιτικά άπομονωμένοι. Μόνο η κρίση του πολέμου τους διατηρούσε στην έξουσία. "Όταν, στο τέλος Ίουνίου 1794, τὰ νέα στρατεύματα της Δημοκρατίας απέδειξαν τη σταθερότητά τους νικώντας άποφασιστικά τους Άυστριακούς στο Fleurus και κυριεύοντας τὸ Βέλγιο, τὸ τέλος ήταν κοντά. Στις

9 του Θερμιδώρα, σύμφωνα με το επαναστατικό ημερολόγιο (27 Ιουλίου 1794), η Συνέλευση ανέτρεψε τον Ροβεσπιέρο. Την επομένη, αυτός, ο Saint-Just και ο Couthon εκτελέστηκαν, ενώ λίγες μέρες αργότερα εκτελέστηκαν και 87 μέλη της επαναστατικής Παρισινής Κομμούνας.

IV

Ο Θερμιδώρα ήταν το τέλος της ήρωικής και αξιομνημόνευτης φάσης της Επανάστασης: της φάσης των ρακένδυτων Ξεβράκωτων και των «αφωγών» πολιτών με τους κόκκινους σκούφους, που θεωρούσαν τους εαυτούς τους Βρούτους και Κάτωνες, της φάσης των μεγαλόστομων, κλασικών και μεγάλων, αλλά και μοιραίων ρήσεων: «Lyon n'est plus»,* ή: «Δέκα χιλιάδες στρατιώτες δεν έχουν παπούτσια. Θα πάρετε τα παπούτσια όλων των αριστοκρατών του Στρασβούργου και θα τα παραδώσετε, έτοιμα για μεταφορά, στο άρχηγείο αύριο το πρωί από τις 10».⁸ Δεν ήταν εύκολη φάση για κανέναν, γιατί οι πιο πολλοί ήταν πεινασμένοι και πολλοί φοβισμένοι. Ήταν όμως φαινόμενο τόσο τρομακτικό και αμετάκλητο όπως η πρώτη πυρηνική έκρηξη, και άλλαξε όριστικά ολόκληρη την ιστορία. Η ενέργεια που γέννησε ήταν αρκετή για να σκορπίσει σαν άχυρα τους στρατούς των παλαιών καθεστώτων της Ευρώπης.

Το πρόβλημα που αντιμετώπισε η γαλλική μεσαία τάξη στο τελευταίο μέρος της περιόδου που χαρακτηρίζεται ως επαναστατική (1794-99) ήταν πώς θα επιτύχει πολιτική σταθερότητα και οικονομική πρόοδο, με βάση το αρχικό φιλελεύθερο πρόγραμμα του 1789-91. Ποτέ δεν επέλυσε το πρόβλημα αυτό ικανοποιητικά από τότε ως και σήμερα, μολοντί από το 1870 και εξής θα ανακάλυπτε στην κοινοβουλευτική δημοκρατία μια φόρμουλα που μπορούσε να εφαρμοστεί στις περισσότερες περιστάσεις. Οι γρήγορες εναλλαγές στο πολίτευμα — Διευθυντήριο (1795-99), Υπατεία (1799-1804), Αυτοκρατορία (1804-14), Παλινόρθωση των Βουρβόνων (1815-30), Συνταγματική Μοναρχία (1830-48), Δημοκρατία (1848-51) και Αυτοκρατορία (1852-70)— ήταν όλες τους προσπάθειες να διατηρήσουν μίαν αστική κοινωνία, αποφεύγοντας συγχρόνως τον διπλό κίνδυνο της δημοκρατίας των Ιακωβίτων και του παλαιού καθεστώτος.

* «Η Λυόν δεν υπάρχει πιά» (Σ.τ.Μ.).

Η μεγάλη αδυναμία των Θερμιδοριανών ήταν ότι δεν απολάμβαναν πολιτική ύποστήριξη αλλά το πολύ πολύ ανοχή, έτσι που συνθλίβονταν ανάμεσα σε μια ανανεωμένη αντίδραση της αριστοκρατίας και στους φτωχούς Ιακωβίνους-Ξεβράκωτους του Παρισιού, οι όποιοι γρήγορα μετάνιωσαν για την πτώση του Ροβεσπιέρου. Το 1795 επινόησαν ένα περίτεχνο σύνταγμα ελέγχων και ισορροπιών για να προστατευτούν και από τα δύο αυτά κακά. Συγχρόνως, περιοδικές μεταστροφές προς τα δεξιά και τα αριστερά τους κρατούσαν σε μια έπισηφαλή ισορροπία, έπρεπε όμως να στηρίζονται όλο και περισσότερο στο στρατό για να αντιμετωπίσουν την αντιπολίτευση. Ήταν μια κατάσταση που κατά περίεργο τρόπο έμοιαζε με την Τέταρτη Δημοκρατία, και παρόμοια ήταν και η κατάληξή της: η κυριαρχία ενός στρατηγού. Αλλά το Διευθυντήριο βασιζόταν στο στρατό για πολύ σημαντικότερα προβλήματα από την κατάπιξη περιοδικών πραξικοπημάτων και σκευωριών (διάφορα το 1795, συναμοσία του Babeuf το 1796, Φρουκτιδώρα το 1797, Φλορεάλ το 1798, Πραιριάλ το 1799*). Η αδράνεια ήταν η μόνη ασφαλής εγγύηση για την παραμονή στην εξουσία ενός ανίσχυρου και αντιδημοτικού καθεστώτος, ενώ αυτό που χρειαζόταν η μεσαία τάξη ήταν πρωτοβουλία και ανάπτυξη. Ο στρατός επέλυσε το φαινομενικά δυσεπίλυτο αυτό πρόβλημα. Νίκησε, ανέλαβε ο ίδιος τη συντήρησή του και, ακόμη πιο πολύ, τα λάφυρα και οι κατακτήσεις του ήταν αρκετά ώστε να αναλάβουν τη συντήρηση της κυβέρνησης. Δεν ήταν περίεργο που ο έξυπνότερος και ικανότερος στρατιωτικός ηγέτης, ο Ναπολέων Βοναπάρτης, αποφάσισε κάποτε ότι ο στρατός μπορούσε να κάνει και χωρίς το ανίσχυρο πολιτικό καθεστώς.

Ο επαναστατικός στρατός ήταν το τρομερότερο παιδί της Δημοκρατίας των Ιακωβίνων. Από μια *levée en masse*** επαναστατημένων πολιτών έγινε γρήγορα μια δύναμη επαγγελματιών πολεμιστών, γιατί δεν μεσολάβησε επιστράτευση από το 1793 ως το 1798, και όσοι δεν είχαν διάθεση ή κλίση για στρατιωτική ζωή εγκατέλειψαν το στράτευμα μαζικά. Ο στρατός λοιπόν διατήρησε τα χαρακτηριστικά της Επανάστασης και απέκτησε τα γνωρίσματα του κατεστημένου συμφέροντος: το τυπικό βοναπαρτικό μείγμα. Η Επανάσταση του έδωσε αυτή την άνευ προηγουμένου στρατιωτική υπεροχή, την οποία η εκπλη-

* Ονόματα μηνών στο επαναστατικό ημερολόγιο.

** Μαζική εξέγερση (Σ.τ.Μ.).

κτική στρατηγία του Ναπολέοντα επρόκειτο να εκμεταλλευτεί. Παρέμεινε πάντοτε σε κατάσταση αυτοσχέδιας επιστράτευσης, όπου οι ελάχιστοι εκπαιδευμένοι νεοσύλλεκτοι έπαιρναν την απαραίτητη εκπαίδευση και τὸ ἠθικὸ ἀπὸ τὴν «παλιὰν καραβάνην» οργανωμένη πειθαρχία σχεδὸν δὲν ὑπῆρχε στὸν στρατὸν, οἱ στρατιῶτες εἶχαν ἀνθρώπινη μεταχείριση καὶ ὁ ἀπόλυτος κανὼνας τῆς προαγωγῆς κατ' ἀξίαν — πού σήμαινε διάκριση στὴ μάχη— δημιούργησε μιὰ ἀπλὴ ἱεραρχία θάρρους. Αὐτό, καὶ ἡ συναίσθηση τοῦ ἀλαζονικοῦ ἐπαναστατικοῦ χρέους, ἀποδέσμευσαν τὸν γαλλικὸ στρατὸ ἀπὸ τὰ στοιχεῖα σὰ ὅποια βασιζόνταν οἱ πιὸ ὀρθόδοξοι δυνάμεις. Ποτὲ δὲν ἀπέκτησε οργανωμένο σύστημα ἀνεφοδιασμοῦ, γιατί ζοῦσε ἔξω ἀπὸ τὴ χώρα. Ποτὲ δὲν τὸν στήριξε μιὰ βιομηχανία ὀπλων κάπως ἀνάλογη μὲ τὴν ἀνάγκη του· κέρδιζε τὴν μάχη τόσο γρήγορα, πὺ χρειαζόταν λίγα μόνο ὄπλα: τὸ 1806 ἡ μεγάλη μηχανὴ τοῦ πρωσικοῦ στρατοῦ διαλύθηκε μπροστὰ σ' ἓνα στρατὸ πὺ ἔνα ὀλόκληρο σῶμα τοῦ ἔριξε μόνο 1.400 κανονιές. Οἱ στρατηγοὶ μπορούσαν νὰ βασιζόνταν στὸ ἀπεριόριστο ἐπιθετικὸ θάρρος καὶ σὲ ἀρκετὴ ἐπὶ τόπου πρωτοβουλία. Πρέπει νὰ παραδεχτοῦμε ὅτι ὁ στρατὸς εἶχε ἐπίσης τὴν ἀδυναμία πὺ ἀπέρρεαν ἀπὸ τὴν καταγωγὴ του. Ἐκτὸς ἀπὸ τὸν Ναπολέοντα καὶ εἰς τὸν ἄλλον, οἱ στρατηγοὶ καὶ οἱ ἐπιτελεῖς τοῦ ἦσαν ἀσήμαντοι, διότι οἱ στρατηγοὶ τῆς ἐπανάστασης ἢ οἱ στρατάρχες τοῦ Ναπολέοντα ἦσαν συνηθέστατα ὁ τύπος τοῦ σκληροῦ ἐπιλοχία ἢ τοῦ λοχαγοῦ πὺ εἶχε προαχθεῖ γιὰ γενναιότητα καὶ ἡγετική ἰκανότητα μᾶλλον παρὰ γιὰ τὸ μυαλό του: ὁ ἡρωικὸς ἀλλὰ πολὺ κουτὸς στρατάρχης Ney εἶναι χαρακτηριστικὸ παράδειγμα. Ὁ Ναπολέον κέρδιζε τὴν μάχη, οἱ στρατάρχες του, μονάχοι τους, συνηθῶς τὴν ἔχαναν. Τὸ ἀτελὲς σύστημα ἀνεφοδιασμοῦ τοῦ ἐπαρκούσε σὲ πλούσιες χώρες ὅπου εἶχε ἀναπτυχθεῖ καὶ ὅπου ἡ λεία ἦταν εὐκόλη: Βέλγιο, Βόρεια Ἰταλία, Γερμανία. Στὴν ἔρημη ἐκτάσει τῆς Πολωνίας καὶ τῆς Ρωσίας κατέρρευσε, ὅπως θὰ δοῦμε. Ἡ παντελής ἔλλειψη ὑγειονομικῶν ὑπηρεσιῶν πολλαπλασίαζε τὴν ἀπώλειαν: μεταξὺ τοῦ 1800 καὶ τοῦ 1815 ὁ Ναπολέον ἔχασε 40% τῶν δυνάμεών του (μολοντί περὶ τὸ 1/3 ἀπὸ λιποταξίες), ἀλλὰ τὸ 90-98% τῶν ἀπωλειῶν αὐτῶν ἦσαν ἄνδρες πὺ δὲν σκοτώθηκαν στὴ μάχη ἀλλὰ πέθαναν ἀπὸ τὴν πληγὴν, τὴν ἀρρώστιαν, τὴν ἐξάντληση καὶ τὸ κρύο. Ἐν ὀλίγοις, ἦσαν ἓνας στρατὸς πὺ κατέκτησε ὀλόκληρη τὴν Εὐρώπη γρήγορα καὶ ἀπότομα, ὅχι μόνο γιατί μπορούσε ἀλλὰ καὶ γιατί ἔπρεπε νὰ τὸ κάνει.

Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, ὁ στρατὸς ἦταν μιὰ σταδιοδρομία ὅπως ὅλες οἱ ἄλλες πὺ ἀνοίγε ἡ ἀστική ἐπανάσταση, γιὰ τὰ ἄτομα πὺ εἶχαν τὴν κλίση· ὅσοι εἶχαν ἐπιτυχία στὸ στρατὸ ἀποκοτοῦσαν κατεστημένο συμφέρον γιὰ σταθερότητα στὸ ἐσωτερικὸ, ὅπως καὶ κάθε ἄλλος ἀστὸς. Αὐτὸ τὸ στοιχεῖο ἔκανε τὸ στρατὸ, παρὰ τὸν ἐγγενὴ του Ἰακωβινισμό, νὰ γίνε στυλοβάτης τῆς μεταθερμιδοριανῆς κυβέρνησης, καὶ τὸν ἡγέτη τοῦ Ναπολέοντα τὸ κατάλληλο πρόσωπο πὺ θὰ ὀλοκλήρωνε τὴν ἀστική ἐπανάσταση καὶ θὰ ἐγκαινίαζε τὸ ἀστικὸ καθεστῶς. Ὁ ἴδιος ὁ Ναπολέον Βοναπάρτης, ἂν καὶ εὐγενικῆς καταγωγῆς μὲ τὰ κριτήρια τῆς βάρβαρης γενετικῆς του, τῆς Κορσικῆς, ἦταν καὶ αὐτὸς τυπικὸς καριερίστας τοῦ εἶδους. Γεννημένος τὸ 1769, ἀναδείχτηκε σιγὰ σιγὰ στὸ πυροβολικὸ, ἓνα ἀπὸ τοὺς λίγους κλάδους τοῦ βασιλικοῦ στρατοῦ ὅπου οἱ τεχνικὲς γνώσεις ἦσαν ἀπαραίτητες, καὶ ἦταν φιλόδοξος, ἀνικανοποίητος καὶ ἐπαναστατικὸς. Στὴν Ἐπανάσταση, καὶ ἰδίως στὴ δικτατορία τῶν Ἰακωβίνων, τὴν ὅποια ὑποστήριζε ἐνθερμα, ἀναγνωρίστηκε ἀπὸ ἓνα τοπικὸ κομισάριο σὲ ἓνα κρίσιμο μέτωπο — ἓνα συμπατριῶτη τοῦ Κορσικανό, πὺ δὲν θὰ μπορούσε ἄλλωστε νὰ βλάψει τὴν προοπτικὴν του— ὡς στρατιῶτης μὲ ἐξαιρετικὰ χαρίσματα καὶ πολλὰ ὑποσχόμενος. Τὸ ἔτος II ἔγινε στρατηγός. Ἐπέζησε μετὰ τὴν πτώση τοῦ Ροβεσπιέρου, καὶ τὸ χάρισμά του νὰ καλλιεργεῖ χρήσιμες ἐπαφὲς στὸ Παρίσι τὸν βοήθησε νὰ προχωρήσει μετὰ τὴν δύσκολη αὐτὴ στιγμὴ. Ἐκμεταλλεύτηκε τὴν εὐκαιρίαν πὺ τοῦ δόθηκαν κατὰ τὴν ἰταλικὴ ἐκστρατεία τοῦ 1796, πὺ τὸν ἀνέδειξε ὡς τὸν ἀδιαφιλονίκητο πρῶτο τῆ τάξει στρατιῶτη τῆς δημοκρατίας, μὲ δράση σχεδὸν ἀνεξάρτητη ἀπὸ τὴν πολιτικὴν ἀρχήν. Ἡ ἐξουσία ἐν μέρει τοῦ δόθηκε, ἐν μέρει τὴν ἄρπαξε ὁ ἴδιος ὅταν οἱ ξένες εἰσβολὲς τοῦ 1799 ἀποκάλυψαν τὴν ἀδυναμία τοῦ Διευθυντηρίου καὶ τὸ πόσο ἦταν ἀπαραίτητη ἡ δικὴ του παρουσία. Ἐγίνε Πρῶτος Ὑπατος, ἔπειτα ἰσόβιος Ὑπατος, ἔπειτα Αὐτοκράτορας. Καὶ μὲ τὴν ἀφίξή του, ὡς ἐκ θαύματος, τὰ ἄλυτα προβλήματα τοῦ Διευθυντηρίου ἄρχισαν νὰ ἐπιδέχονται λύσεις. Μέσα σὲ λίγα χρόνια ἡ Γαλλία ἀπέκτησε Ἀστικὸ Κώδικα, κοινὸ κρᾶτο μὲ τὴν Ἐκκλησία, ἀκόμη καὶ Ἐθνικὴ Τράπεζα, τὸ πιὸ χαρακτηριστικὸ σύμβολο τῆς ἀστικῆς σταθερότητας. Καὶ ὁ κόσμος ἀπέκτησε τὸν πρῶτο κοσμικὸ μῦθο του.

Οἱ μεγαλύτεροι σὲ ἡλικία ἀναγνώστες, ἢ ὅσοι ζοῦν σὲ χώρες παλαιῶν ἀρχῶν, θὰ ξέρουν τὸν ναπολεόντειο μῦθο ἔτσι ὅπως διατηρή-

θηκε σ'όλοκληρο τὸν αἰώνα, ὅταν κανένα ἀστικό ὑπουργικό συμβούλιο δὲν ἦταν πλήρες ἂν δὲν εἶχε στὴν αἴθουσά του τὴν προτομή τοῦ Ναπολέοντα, καὶ οἱ εὐφυολόγοι φυλλαδιογράφοι μπορεῖ νὰ ἰσχυρίζονταν, ἀκόμη καὶ στ'ἀστεία, ὅτι δὲν ἦταν ἄνθρωπος ἀλλὰ Θεὸς-Ἥλιος. Ἡ ἐξαιρετικὴ δύναμη τοῦ μύθου αὐτοῦ δὲν μπορεῖ ἐπαρκῶς νὰ ἐξηγηθεῖ οὔτε ἀπὸ τὶς ναπολεόντειες νίκες οὔτε ἀπὸ τὴ ναπολεόντεια προπαγάνδα, οὔτε ἀκόμη ἀπὸ τὴν ἀναμφισβήτητη ἰδιοφυΐα τοῦ ἴδιου τοῦ Ναπολέοντα. Ὡς ἄτομο ἦταν ἀναμφίβολα ἐξαιρετικὰ πολυταλαντούχος, πολυμήχανος, μὲ ἐξυπνάδα καὶ φαντασία, μολονότι ἡ δύναμή του τὸν ἔκανε μᾶλλον μοχθηρό. Ὡς στρατηγὸς ἦταν ἀπαράμιλλος· ὡς ἡγέτης ἦταν ἐξαιρετικὰ ἰκανὸς προγραμματιστής, ἀρχηγὸς καὶ ἐκτελεστικὸ ὄργανο, καὶ μὲ ἀρκετὴ ἀντίληψη ὅλων τῶν θεμάτων γιὰ νὰ καταλαβαίνει καὶ νὰ ἐλέγχει τί ἔκαναν οἱ ὑφιστάμενοί του. Ὡς ἄτομο φαίνεται ὅτι ἀκτινοβολοῦσε μιὰ αἴσθηση μεγαλείου. Ἀλλὰ οἱ περισσότεροὶ ποὺ μαρτυροῦν γιὰ ὅλα αὐτὰ —ὅπως ὁ Goethe— τὸν εἶδαν στὸ ἀποκορύφωμα τῆς φήμης του, ὅταν ὁ μύθος τὸν ἀγκάλιαζε ἤδη. Ἦταν χωρὶς ἀμφιβολία ἓνας πολὺ μεγάλος ἄνδρας καὶ —μὲ ἐξαίρεση ἴσως τὸν Λένιν— ἡ εἰκόνα του εἶναι αὐτὴ ποὺ οἱ περισσότεροὶ ἄνθρωποι μὲ κάποια μὀρφωση θὰ ἀναγνώριζαν, ἀκόμη καὶ σήμερα, μὲ μεγάλη εὐκολία στὴν πινακοθήκη τῆς ἱστορίας, τουλάχιστον γιὰ τὰ τρία χαρακτηριστικά του σημάδια: τὸ μικρὸ του μπόι, τὰ μαλλιά ποὺ πέφτουν στὸ μέτωπο, καὶ τὸ χέρι μέσα στὸ μισάνοιχτο γιλέκο. Εἶναι ἴσως ἄσκοπο νὰ τὸν συγκρίνουμε μὲ τοὺς ὑποψήφιους γιὰ μεγαλεῖο τοῦ 20οῦ αἰώνα.

Διότι ὁ ναπολεόντειος μύθος βασίζεται περισσότερο στὰ μοναδικὰ τότε γεγονότα τῆς σταδιοδρομίας τοῦ Ναπολέοντα παρὰ στὰ χαρίσματα τοῦ ἀνδρός. Οἱ μεγάλοι ποὺ συγκλόνισαν τὸν κόσμο εἶχαν ἀρχίσει ὡς βασιλεῖς, ὅπως ὁ Ἀλέξανδρος, ἢ πατρίκιοι, ὅπως ὁ Ἰούλιος Καίσαρας, ἐνῶ ὁ Ναπολέων ἦταν ὁ «μικρὸς δεκανέας» ποὺ ἔφτασε νὰ ἐξουσιάζει μιὰ ἡπειρο ἀπὸ καθαρὰ προσωπικὸ ταλέντο. (Αὐτὸ δὲν ἦταν ἀπόλυτα ἀληθινὸ, ἀλλὰ ἡ ἀνοδὸς του ἦταν ἀρκετὰ ἀπότομη καὶ μεγάλη ὥστε νὰ εἶναι λογικὴ ἢ περιγραφὴ αὐτῆ.) Κάθε νέος διανοούμενος ποὺ καταβρόχθιζε τὰ βιβλία, ὅπως εἶχε κάνει ὁ νεαρὸς Βοναπάρτης, ποὺ ἔγραφε κακὰ ποιήματα καὶ μυθιστορήματα καὶ λάτρευε τὸν Rousseau, μποροῦσε στὸ ἐξῆς νὰ βλέπει ὄριό του τὸν οὐρανό, καὶ τὸ μονόγραμμά του μέσα σὲ δάφνιο στεφάνι. Κάθε ἐπιχειρηματίας εἶχε στὸ ἐξῆς ἓνα ὄνομα γιὰ τὴ φιλοδοξία του: νὰ γίνεῖ —καὶ τὰ κλισέ αὐτὰ ὑπάρχουν— ἓνας

«Ναπολέον τοῦ χρήματος» ἢ τῆς βιομηχανίας. Ὅλοι οἱ κοινοὶ θνητοὶ ἐνθουσιάζονταν στὴν μοναδικὴ τότε θεὰ ἐνὸς κοινού θνητοῦ ποὺ ξεπέρασε σὲ φήμη καὶ μεγαλεῖο καὶ τοὺς γαλαζοαίματους ἀκόμη. Ὁ Ναπολέων ἔδωσε στὴ φιλοδοξία ἓνα ὄνομα, τὴ στιγμή ποὺ ἡ διττὴ ἐπανάσταση εἶχε ἀνοίξει τὸν κόσμο στοὺς φιλόδοξους. Ἦταν ὅμως καὶ κάτι περισσότερο. Ἦταν ὁ πολιτισμένος ἄνθρωπος τοῦ 18ου αἰώνα: ὀρθολογιστής, ἀνήσυχο πνεῦμα, φωτισμένος, ἀλλὰ μὲ ἀρκετὰ στοιχεῖα μαθητῆ τοῦ Rousseau ὥστε νὰ εἶναι καὶ ὁ ρομαντικὸς τοῦ 19ου αἰώνα. Ἦταν ὁ ἄνθρωπος τῆς Ἐπανάστασης, καὶ μαζί αὐτὸς ποὺ ἔφερε τὴ σταθερότητα. Μὲ λίγα λόγια, ἦταν ἡ μορφή μὲ τὴν ὁποία μποροῦσε νὰ ταυτιστεῖ στὰ ὄνειρά του κάθε ἄνθρωπος ποὺ εἶχε ξεφύγει ἀπὸ τὴν παράδοση.

Γιὰ τοὺς Γάλλους ἦταν ἐπίσης κάτι πολὺ πιὸ ἀπλό: ὁ πιὸ ἐπιτυχημένος ἡγέτης στὴ μακρὰ ἱστορία τους. Θριάμβευσε στὸ ἐξωτερικό, ἀλλὰ καὶ στὸ ἐσωτερικὸ ἐγκαθίδρυσε ἢ ἀποκατέστησε τοὺς γαλλικοὺς θεσμοὺς στὴ μορφή ποὺ ὑπάρχουν ὡς σήμερα. Εἶναι γεγονός ὅτι τὶς πιὸ πολλές —ἴσως καὶ ὅλες— τὶς ἰδέες του τὶς εἶχε προαναγγεῖλει ἢ Ἐπανάσταση καὶ τὸ Διευθυντήριο· ἡ προσωπικὴ του συμβολὴ ἦταν νὰ τὶς κάνει ἀρκετὰ πιὸ συντηρητικὲς, ἱεραρχικὲς καὶ αὐταρχικὲς. Ἀλλὰ ἂν οἱ προκάτοχοί του τὶς πρωτοσκέφτηκαν, ἦταν αὐτὸς ποὺ τὶς ὑλοποίησε. Τὰ μεγάλα φωτεινὰ μνημεῖα τοῦ γαλλικοῦ δικαίου, οἱ Κώδικες ποὺ ἔγιναν πρότυπα γιὰ ὅλοκληρο τὸν μὴ ἀγγλοσαξονικὸ ἀστικό κόσμο, ἦταν ἔργο τοῦ Ναπολέοντα. Ἡ ὑπαλληλικὴ ἱεραρχία ἀπὸ τοὺς νομάρχες καὶ κάτω, ἡ ἱεραρχία τῶν δικαστηρίων, τῶν πανεπιστημίων καὶ τῶν σχολείων ἦταν δικό του ἔργο. Οἱ μεγάλες «σταδιοδρομίες» τῆς γαλλικῆς δημόσιας ζωῆς —στρατός, δημόσια ὑπηρεσία, ἐκπαίδευση, δίκαιο— διατηροῦν ἀκόμη τὴ ναπολεόντεια μορφή τους. Ἐφερε σταθερότητα καὶ εὐημερία σὲ ὅλους ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς 250.000 Γάλλους ποὺ δὲν ἐπέστρεψαν ἀπὸ τοὺς πολέμους του. Ἀλλὰ ἀκόμη καὶ στοὺς συγγενεῖς τῶν νεκρῶν ἔφερε δόξα. Ἀναμφίβολα οἱ Βρετανοὶ θεώρησαν ὅτι πολέμουσαν γιὰ τὴν ἐλευθερία, ἐναντία στὴν τυραννία, ἀλλὰ τὸ 1815 οἱ περισσότεροι Ἀγγλοὶ ἦταν ἴσως φτωχότεροι καὶ σὲ χειρότερη κατάσταση ἀπ' ὅ,τι τὸ 1800, ἐνῶ οἱ περισσότεροι Γάλλοι ἦταν σχεδὸν σίγουρα πιὸ εὐκατάστατοι· κανεὶς ἄλλωστε, ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς ἀμελητέους ἀκόμη μεροκαματιάρηδες, δὲν ἔχασε τὰ σημαντικὰ οἰκονομικὰ ὀφέλη τῆς Ἐπανάστασης. Δὲν ὑπάρχει μυστήριο σχετικὰ μὲ τὴ διατήρηση τοῦ Βοναπαρτισμοῦ ὡς ἰδεολογίας τῶν μὴ πολιτικοποιημένων Γάλλων, ἰδίως τῶν

Η ΕΠΟΧΗ ΤΩΝ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΕΩΝ

πλουσιότερων αγροτών, μετά την πτώση του Ναπολέοντα. Χρειάστηκε ένας δεύτερος και μικρότερος Ναπολέων για να τη διαλύσει ανάμεσα στο 1851 και το 1870.

Είχε καταστρέψει ένα μόνο: την επανάσταση των Ίακωβίνων, τὸ ὄραμα τῆς ισότητας, τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς ἀδελφοσύνης καὶ τὸ ὄνειρο τῶν λαῶν ποὺ ξεσηκώνονταν στὸ ὄνομά τους γιὰ νὰ ἀποτινάξουν τὴν τυραννία. Αὐτὸς ὁ μύθος ἦταν ἰσχυρότερος ἀπὸ τὸν δικό του γιατί, μετὰ τὴν πτώση τοῦ Ναπολέοντα, αὐτὸς ὁ μύθος, καὶ ὄχι ἡ ἀνάμνηση τοῦ Βοναπάρτη, ἐνέπνευσε τὶς ἐπαναστάσεις τοῦ 19ου αἰῶνα, ἀκόμη καὶ στὴν ἴδια τὴ Γαλλία.